

Razvoj kripto tržišta kao novog oblika tržišta droga u svijetu

Žunić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:350676>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-03**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Razvoj kripto tržišta kao novog oblika tržišta droga u svijetu

Ivana Žunić

Zagreb, lipanj, 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Razvoj kripto tržišta kao novog oblika tržišta droga u svijetu

Studentica:

Ivana Žunić

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

Zagreb, lipanj, 2018.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Razvoj kripto tržišta kao novog oblika tržišta droga u svijetu“ i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ivana Žunić

Zagreb, lipanj 2018.

Naslov rada: Razvoj kripto tržišta kao novog oblika tržišta droga u svijetu

Studentica: Ivana Žunić

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

Program/modul: Socijalna pedagogija/ Odrasli

SAŽETAK:

Ilegalni promet i trgovina drogama vrlo je složeno područje u kojem tijekom, ponuda i potražnja ilegalnih supstanci rezultira njegovim sve dinamičnijim razvojem i kretanjem. Internetska tehnologija pojavila se kao važan facilitator u spomenutom tržištu koja pritom postaje neophodan komunikacijski alat te omogućava pristup širokom rasponu informacija. Istodobno je, s druge strane, riječ o vrlo oskudnom razumijevanju, praćenju i kontroli ilegalnih „*on-line*“ aktivnosti, a ljudsko je shvaćanje takve distribucije droga svedeno na minimum. Kripto tržište, predstavljajući tako nevidljivu, skrivenu stranu interneta, pruža nove mogućnosti i načine opskrbe drogama, posebice novim psihoaktivnim tvarima. Kao takvo se kontinuirano povećava i razvija u vidu preuzimanja monopola naspram „klasične“ trgovine drogom i, pod krinkom anonimnosti, dodatnih mogućnosti širenja ovih, ali i ostalih kriminalnih djelatnosti. Stoga je cilj ovog diplomskog rada razumijeti cjelokupno funkcioniranje kripto tržišta kao novog oblika tržišta droga i istražiti vrste ilegalnih supstanci koje se ondje najčešće nude i potražuju te prikazati postojeće strategije njegova suzbijanja.

Sukladno tome, u radu su prikazane aktualne spoznaje o suvremenom tržištu droga, postojeća saznanja o kripto tržištu ilegalnih supstanci te prepoznate strategije i naponi koji su nužni u suzbijanju rada spomenutog tržišta.

Pregledom literature uočeno je da tradicionalne droge poput kanabisa i MDMA, zauzimaju najveći tržišni udio, a od novih psihoaktivnih tvari dominiraju tvari iz skupine fenetilamina, sintetskih katinona i triptamina. Nalazi sugeriraju da će budućnost ovog tržišta biti „svijetla“ posebice zbog mogućnosti zaštite identiteta kupaca i prodavača te ostalih smanjenih rizika tradicionalnog poslovanja. Ipak, unatoč svjesnosti da će važnost i utjecaj istog u narednim godinama još više porasti, predložene strategije suzbijanja takvog poslovanja, nužan su odgovor i jedino trenutno dostupno rješenje aktualnih politika za provedbu zakona.

KLJUČNE RIJEČI: internet, kripto tržište, nove psihoaktivne tvari, strategije

Title of work: Development of crypto market as a new way of drug market in the world

Student: Ivana Žunić

Mentor: Anita Jandrić Nišević, PhD, Associate Professor

Program/ module: social pedagogy/ adults

SUMMARY:

Illegal drug trafficking is a very complex area where the flow, supply and demand of illegal substances result in its more dynamic development and expansion. Internet technology has emerged as an important facilitator in this kind of market, in which it becomes the required communication tool and allows access to a wide range of information. On the other hand, at the same time we are talking about a very scarce understanding, monitoring and control of illegal „on-line“ activities, and the human understanding of such drug distribution is minimized. The crypto market presents such an invisible, hidden side of the internet, provides new opportunities and ways of supplying drugs, especially new psychoactive substances. As such it is continually increases and develops as a monopoly over the „classic“ drug trafficking and under the disguise of anonymity. It provides additional opportunities for spreading these as well as other criminal activities. Therefore, the aim of this graduate thesis is to understand the overall functioning of the crypto market as a new form of drug market and to explore the types of illegal substances that are most frequently offered and demanded there and to present the currently existing strategies of its suppression.

Accordingly, the paper presents current knowledge of the contemporary drug market, existing knowledge of the crypto market of illegal substances, and recognized strategies and efforts that are necessary to counteract the operation of the aforementioned market.

A review of literature revealed that traditional drugs such as cannabis and MDMA occupy the largest market share, and from new psychoactive substances phenethylamine, synthetic catinones and tryptamines have biggest share. The findings suggest that the future of this market will be „bright“ especially because of anonimity of buyers and sellers, therefore other risks of traditional drug business are reduced. Nevertheless, despite the awareness that its importance and impact will increase even more in the coming years, the proposed strategies to counteract such business, are the only answer and only solution available for current law enforcement policies.

KEY WORDS: internet, crypto market, new psychoactive substances, strategies

Sadržaj

1. UVOD	1
2. SUVREMENO TRŽIŠTE DROGA	2
2.1. Aktualne spoznaje o dinamici tržišta droga	3
2.2. Internet kao facilitator trgovine droga	5
2.2.1. Podjela interneta.....	7
3. KRIPTO TRŽIŠTE	9
3.1. Kripto valute kao osnova novog načina poslovanja	9
3.2. Definicije kripto tržišta droga.....	13
3.3. Sazrijevanje kripto tržišta droga	15
3.3.1. Silk Road.....	17
3.4. Ključni akteri kripto tržišta droga.....	18
3.4.1. Proces transakcije između kupca i prodavača.....	21
4. NOVE PSIHOAKTIVNE TVARI NA KRIPTO TRŽIŠTU DROGA	23
4.1. Nove psihoaktivne tvari	23
4.1.1. Definiranje novih psihoaktivnih tvari	24
4.1.2. Podjela novih psihoaktivnih tvari	25
4.2. Internet tržište novih psihoaktivnih tvari	29
4.2.1. Kripto tržište kao novi oblik distribucije	30
5. POZITIVNE I NEGATIVNE STRANE KRIPTO TRŽIŠTA DROGA	39
6. BUDUĆNOST KRIPTO TRŽIŠTA DROGA	42
6.1. Aktualne spoznaje o budućnosti kripto tržišta droga.....	42
6.2. Nužni napor za uspješno provođenje zakona	43
7. ZAKLJUČAK	47
8. LITERATURA.....	50

1. UVOD

Društvo današnjice gotovo da i ne poznaje život bez interneta. Po svemu sudeći, riječ je o jednom od glavnih tehnoloških napredaka čovječanstva, prisutnom u svakom segmentu ljudskog djelovanja. U samim počecima korištenja istog, umreženo je društvo ubrzo shvatilo brojne beneficije interneta u svrhu širenja znanja, olakšavanja komunikacije, dijeljenja informacija i sličnih radnji. Svojim brojnim unapređenjima i modifikacijama, internet se počeo shvaćati kao „živi organizam“ koji radi u skladu sa svojom organizacijom dopuštajući pritom samo one promjene koje pomažu održavati njegove specifične postavke (Jeriček, 2002). Znanje ili tzv. informatička pismenost te inteligentna uporaba očitovali su se tako i u postojanju vidljivog i nevidljivog dijela interneta. Detaljnije, informatičke su se sposobnosti vrlo brzo i lako preusmjerile na mogućnosti uporabe ovih dijelova interneta kao „alata“ za kupnju i prodaju čime se poimanje poslovanja „preselilo“ na sasvim novu razinu. U tom kontekstu, nužno je razumijevanje *dark web-a* kao sastavnog dijela nevidljivog interneta koji je omogućio razvoj kripto tržišta ilegalnih roba i usluga. Na taj se način dinamika tradicionalnog suvremenog tržišta droga znatno promijenila. Pod krinkom anonimnosti koja je ujedno i glavno obilježje ovog novog i sofisticiranog izvora opskrbe drogama, djelovanje njegovih ključnih aktera olakšano je, a naporu u provođenju zakona otežani. Stoga je u ovom diplomskom radu, razumijevanje kripto tržišta droga prepoznato kao fenomen koji zahtjeva posebnu pozornost. Dakle, cilj ovog diplomskog rada je razumijeti cjelokupno funkcioniranje kripto tržišta kao novog oblika tržišta droga i istražiti vrste ilegalnih supstanci koje se ondje najčešće nude i potražuju te prikazati postojeće strategije njegova suzbijanja.

Pregledom recentne literature, u nastavku će biti predstavljena temeljna određenja koja se poglavito tiču definiranja i razvijanja kripto tržišta. Stavljajući naglasak na njegove temeljne sastavnice i preduvjete da bi mogao funkcionirati, ovaj diplomski rad obuhvatit će razumijevanje transakcijskih procesa i djelovanje ključnih aktera, a koji su neizostavni aspekti u shvaćanju kompletne „priče“. Nadalje, da bi pronalazak adekvatnih rješenja i učinkovitih odgovora bio moguć, čini se nužnim istražiti kakva je trenutna ponuda i potražnja tradicionalnih droga, ali i novih psihoaktivnih tvari. S tim u vezi, suočenost s problematikom pojave novih psihoaktivnih tvari na suvremenom tržištu droga, dovela je do prepoznate potrebe za sveobuhvatnijim bavljenjem istom. U tom kontekstu, istaknula se potreba za definiranjem i podjelom spomenutih tvari kako bi se iste mogle uočiti na internet tržištu i poglavito, kripto tržištu kao sve prihvaćenijem obliku njihove distribucije.

Konačno, kroz pregled dosadašnjih istraživanja, neizostavno je prikazati aktualne spoznaje i nužne napore za uspješno provođenje zakona. Imajući na umu da je spomenuto tržište izazov ne samo europske, nego i svjetske politike suzbijanja droga, sagledavanje strategija u funkciji davanja najboljih odgovora na ovaj problem, čini se neupitno i nužno.

2. SUVREMENO TRŽIŠTE DROGA

Suvremena uporaba i distribucija droga drastično mijenjaju „lice“ tradicionalnog tržišta ilegalnih supstanci. Time ovaj, ionako složen problem, poprima još veće razmjere.

Naime, postojeća razumijevanja spomenutog tržišta trenutno predstavljaju tek polaznu točku u djelovanju i utjecanju na isti. Sukladno zajedničkom izvješću Europskog centra za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA) i Europolu (2013) zlouporaba i opskrba drogama, tema je koja je (ne)izravno povezana s javnim zdravljem i europskom (ali i svjetskom) sigurnošću. Istodobno se ova pojava isprepliće s pojavom društvene stabilnosti i razvoja, borbe protiv organiziranog kriminala, terorizma i korupcije, „noseći“ sa sobom brojne negativne posljedice i probleme. U tom kontekstu, neke od spomenutih problema ističu Doležal i Jandrić Nišević (2017), a koji se poglavito tiču: postojećih razlika u definiranju tržišta, nedostatku/ ograničenju sustavnih informacija o ovim tržištima kao i neujednačenim vrstama istraživanja, odnosno načina prikupljanja i obrade podataka.

Za potrebe razumijevanja ovog diplomskog rada, naglasak je stavljen na spomenuti problem definiranja tržišta ilegalnih supstanci. Doležal i Jandrić Nišević (2017) navode da ne postoji univerzalna definicija tržišta, pritom spominjući onu autora Connolya i Donovana (2014; prema Doležal i Jandrić Nišević, 2017) koji definiraju ilegalno tržište droga kao tržište koje uključuje globalno ili „međunarodno tržište“, „srednje tržište“, tj. ono na nacionalnoj razini i „lokalno tržište“ na maloprodajnoj razini. U tom je smjeru razmišljao i Gaziarifoglu (2011) ističući da je riječ o tržištima koja se razlikuju s obzirom na zemljopisnu lokaciju i prirodu transakcije, u smislu: „zatvorenih tržišta“ gdje se kupac i prodavač poznaju bilo osobno ili preko zajedničkih poznanika, „otvorenih tržišta“ gdje to nije slučaj, odnosno ne poznaju se, „mobilnih tržišta“ gdje se kupac i prodavač dogovaraju o pojedinosti transakcije preko mobilnih telefona i tzv. „open air tržišta“ gdje se transakcije obavljaju unutar dobro definiranih zemljopisno otvorenih područja.

Međutim, iz obje se definicije može naslutiti potencijalna „zamka“ koju zamjećuju i Doležal i Jandrić Nišević (2017), a to je veliki stupanj preklapanja pojedinaca koji su uključeni u

spomenute razine na način da neki posluju na više njih. Uključi li se u ova razmatranja i opskrbne lance kriptot tržišta droga, Gilbert i Dasgupta (2017) sugeriraju da isti mogu djelovati kao alternativni, dodatni kanali s obzirom na konvencionalne kartele droga.

Stoga, razumijevanju nezakonitih tržišta droga i suzbijanju istih može se pristupiti jedino kroz provedbene aktivnosti koje su utemeljene na konstantnom praćenju trenutnih aktualnosti u pogledu strukture, a posebice dinamike tih tržišta.

2.1. Aktualne spoznaje o dinamici tržišta droga

Wilson i Stevens (2008) napominju da je agencijama za provedbu zakona vrlo izazovan i težak posao postići značajan i trajan utjecaj na ukupno djelovanje nezakonitih tržišta droga. Zaista, riječ je o području koje svakim danom postaje sve dinamičnije, kompleksnije i sukladno tome, teže za pratiti i kontrolirati. U zajedničkom izvješću EMCDDA i Europol (2013) ukazuje se na već poznatu situaciju na tržištu droga, ali i na pojavu novih trendova u obrascima njihove zlouporabe. Drugim riječima, tradicionalna tržišta funkcioniraju na poznati ili barem pretpostavljeni način, no u tom procesu istodobno važnu ulogu „igraju“ globalni čimbenici (poglavito u modificiranim načinima nabavke i uporabe droga). U izvješću se konstatira i kako je granicu između starih i novih droga sve izazovnije razlučiti. Izazov se, čini se, krije i u internacionalnoj prirodi poslovanja kojom se „razbijaju“ granice i cjelokupna trgovina podiže na globalnu razinu.

U nastavku su stoga, sukladno spomenutom izvješću, prikazani neki od međusobno povezanih čimbenika koji su važni za razumijevanje razvoja suvremenog (europskog) tržišta drogama:

1) *Povećava se interakcija među brojnim tržištima, a posebice heroinom, kokainom, kanabisom i sintetičkim drogama.*

- *diversifikacija u trgovini*: putevi trgovanja se mijenjaju, odnosno postoji više tranzitnih točaka ilegalnog prometa kao i sve kompleksnijih kanala za distribuciju. Isto je rezultat uspješne prilagodbe tržišta droga na nacionalne i međunarodne napore u provedbi politike droga.

- *promjena „lica“ organiziranog kriminala*: međunarodne kriminalne organizacije, kao što to konstatira i Dundović (1998), imaju svoje udjele u mnogim državama svijeta te koriste nove i raznolike metode za poboljšanje vlastite aktivnosti. Istodobno, tržište drogama biva sve više globalno, dinamičnije i fluidnije tako da ga se, sukladno promišljanjima spomenutog autora,

ne može sagledavati izvan koncepta svjetskog problema, odnosno problema koji poprima globalne razmjere.

2) *Globalizacija je ključ promjena, odnosno nezaustavljivo i nepovratno utječe na tijek, dostupnost i potražnju droga. Sukladno raznolikim potrebama glavnih aktera tržišta, svi ti segmenti rezultiraju još bržim i dinamičnijim kretanjem ilegalnih sredstava ovisnosti.*

- *rastuća važnost interneta*: internet pridonosi brzom i čini se, efikasnom širenju novih trendova olakšavajući pristup željenom sredstvu i međusobnu komunikaciju. Nadovezujući se na spomenuto, Penny (2016) proširuje ulogu interneta u kontekstu olakšane kupnje i prodaje ilegalnih roba putem anonimnih veza i transakcija aludirajući tako na njegovu „tamnu“ stranu.

- *utjecaj novih tržišta*: potražnja za drogom u Africi, Aziji i Latinskoj Americi raste, a to istodobno utječe na tokove droga unutar Europe.

- *Europska Unija kao regija proizvodnje*: značajan je proizvođač sintetičkih droga i kanabisa, a ostaje i značajan izvor prekursora heroina.

- *inovacije*: nove tehnologije imaju važnu ulogu na tržištima droga, a to se može primijetiti u sve sofisticiranijoj proizvodnji sredstava ovisnosti, nabavi nekontroliranih kemikalija kao i proizvodnji i oglašavanju novih psihoaktivnih tvari.

3) *Značaj različitih droga na tržištu se mijenja.*

- *mijenja se problem vezan uz heroin*: zamjetan je lagani pad korištenja ove droge, a što se ogleda u maloprodajnim cijenama, prekršajima povezanim s konzumacijom, čistoći tvari i ostalom. Slučajevi svjedoče i da se heroin ne rijetko zamjenjuje drugim supstancama, uključujući sintetičke opioide. Sumirajući, povećala se dostupnost supstitucijskog liječenja, a uporaba heroina specificirala se na relativno manju i stariju populaciju.

- *manje diskriminativno tržište*: stimulatori, uključujući kokain i sintetičke droge, imaju rastuću važnost koja se očituje kroz povećanu ponudu i potražnju. Unutar tog velikog, ali i heterogenog tržišta, potrošači često zamjenjuju jednu vrstu droge drugom ili koriste više njih istodobno.

- *ulazak novih droga na tržište*: neregulirane nove supstance postaju interesno područje starim skupinama konzumenata, ali i potencijalno novim korisnicima. Obično su kao supstitucija namijenjene korisnicima već poznatih, kontroliranih droga. Istodobno, riječ je o tržištu koje je pokazalo određenu sposobnost brze prilagodbe naporima politika u suzbijanju ovog problema. U tom kontekstu, sintetski kanabinoidi dominiraju u zapljenu novih psihoaktivnih tvari (EMCDDA, 2016).

- *trgovina kanabisom je vrlo fleksibilna*: tržište karakterizira velika potražnja, ali i ponuda. Jedan od većih izazova je utvrditi stvarnu veličinu ovog tržišta. Tome u prilog svjedoče i bitne promjene kao što su poboljšana tehnologija za uzgoj kanabisa i varijacije u mjestu proizvodnje koje se kreću od sadnje malih količina za osobnu upotrebu do plantaža ogromnih razmjera.

Svi prethodno navedeni čimbenici dovode do sljedećeg zaključka: polimorfne i fluidne značajke suvremenog tržišta droga rapidno mijenjaju njegovu prirodu podižući tako ljestvicu političkih i društvenih napora u suzbijanju te učinkovitosti na sasvim novu i zahtjevniju razinu. Sve ono što se prethodnih desetljeća smatralo ključnim u području ponude i potražnje, danas možda nije apsolutna istina. Utjecaj globalizacije, korištenje sofisticiranih tehnologija, sve širi spektar ponude psihoaktivnih tvari i veliki kapacitet prilagodbe, sugeriraju na potrebu cjelokupnog reorganiziranja odgovornih u suzbijanju spomenutog.

2.2. Internet kao facilitator trgovine droga

Korištenje interneta danas je neizostavni dio ljudske svakodnevice, a njegova sveprisutnost sve značajnije utječe na kvalitetu života. Istodobno, dolazi do kreiranja virtualne stvarnosti koju je unazad 30-ak godina bilo teško zamisliti. Knežević, Bilić i Petrović (2015) internet, između ostalog, smatraju temeljem društva 21. stoljeća, poglavito zbog užurbanog življenja i manjka slobodnog vremena, prognozirajući mu istodobno veliki utjecaj na naredna razdoblja u budućnosti.

Nadalje, Zekanović-Korona i Klarin (2012) govore o temeljnoj karakteristici ovakvog načina komunikacije ističući isti kao konstruktivnu platformu koja omogućava jednostavnu, brzu i sigurnu komunikaciju. Svjesni njegove važnosti u gotovo svim aspektima ljudskog djelovanja, autori ga smatraju onom vrstom virtualnog medija koji se zbog svojih obilježja, široko primjenjuje ne samo u poslovnom, nego i društvenom životu.

Da je tome tako, svjedoči i Jeriček (2002) koja internet uspoređuje s ogromnom knjižnicom kojoj pristupaju ljudi svih boja, rase, vjere i političkih stajališta. Uz tu slikovitu usporedbu, autorica osobito ističe sljedeće njegove sastavnice- nitko ga ne nadzire, apsolutno je pod vlasništvom svih koji se njime služe i svojstvo interaktivnosti najviše je prisutno u tom masovnom mediju. Upravo zbog toga, teško je i gotovo nemoguće, predvidjeti algoritam njegovog djelovanja, jer se, kako to autorica upozorava, neprestano mijenja i izmiče bilo kakvoj kontroli.

Stoga, evidentno je da internet ima dva „lica“, pozitivno i negativno. Ovo prvo, omogućava, olakšava i unaprjeđuje ljudsko djelovanje u mnogim sferama- komunikacija, obrazovanje, zabava. Istodobno, negativni aspekt uočava se u stvaranju ugrožavajućeg okruženja koje ljude izlaže velikim rizicima od kojih se izdvaja pristup privatnim podacima, krađe novca i identiteta, virtualno nasilje, virtualna trgovina ilegalnim proizvodima/ uslugama i sl. (Barak i King, 2000; prema Nasseri, 2014).

Za Zekanović-Korona i Klarin (2012) internet je tako, jednostavno rečeno, stvorio svijet u kojem ne postoje barijere niti ograničenja.

Međutim, internet je omogućio rast i razvoj suvremenog profitabilnog marketinškog koncepta. Škare (2006) internetu pripisuje važnu ulogu u suvremenom marketinškom konceptu jer:

- dovodi do podrške i ujedno, olakšane primjene tzv. poduzećima u razvoju i prodaji
- snažan je komunikacijski „alat“ kojim se mogu povezati različite funkcije unutar tih poduzeća
- omogućuje upravljanje i prijenos informacija koje su ključne ne samo za oblikovanje, nego i za primjenu bilo kakve poslovne strategije.

Kako to definiraju Mohammed, Fisher, Jaworski i Paddison (2004; prema Škare, 2006) njime je stvoren proces izgrađivanja i održavanja međusobnih korisničkih odnosa kroz „on-line“ aktivnosti s ciljem razmjene ideja, proizvoda i usluga, odnosno zadovoljenja potreba. Kao što je već rečeno, internet je dakle, inovativni kanal oglašavanja i distribucije roba i usluga, a učinci takvog djelovanja možda se najbolje mogu primijetiti na ilegalnom kripto tržištu na kojima se taj cjelokupni globalni trend razvija u neželjenom smjeru. Sukladno tome, spomenuto kripto tržište može se promatrati kao svojevrsni marketing ilegalnih proizvoda i usluga, u prvom redu ilegalnih supstanci.

Dakle, poveznica prethodnih konstatacija i ilegalnog virtualnog poslovanja, može se uočiti u razmišljanjima autorica Katalinić i Huskić (2016) koje govore da je velika prijetnja u današnje vrijeme upravo opskrba drogama preko interneta.

U tom kontekstu, spominje se sadržaj izvješća EMCDDA (2016) u kojem se objašnjava dvostruka uloga interneta kao komunikacijskog medija i novog izvora opskrbe drogama. Zasigurno, pozornost treba usmjeriti prvenstveno na spomenutu opasnost koja se očituje u virtualnim tržištima ilegalnih tvari. Stoga se napominje da je od iznimne važnosti razmotriti ponajprije ulogu površinskih internetskih stranica kao polazne točke, posebice u odnosu na

opskrbu krivotvorenim lijekovima i novim psihoaktivnim tvarima, kao i aplikacija na društvenim medijima koje su namijenjene toj razmjeni.

2.2.1. Podjela interneta

Iako se prethodno govorilo o dva „lica“ interneta (pozitivno i negativno), u nastavku će se, preciznije, uporabiti izrazi koji zaista karakteriziraju njegovu dinamičnu prirodu razdvajajući je tako na dva dijela- vidljivi/ površinski i nevidljivi/ dubinski dio interneta.

Počevši od dijela vidljivog interneta, Bago (2016) ga definira kao onaj internet čijem je sadržaju moguće pristupiti preko bilo kojeg internet pretraživača. To znači da je određeni sadržaj indeksirala bilo koja internet tražilica, kao što je najpoznatija i najviše korištena, Google tražilica. Čekerevac, Dvorak i Čekerevac (2016) nadodaju da je na vidljivom internetu sve transparentno i da, zahvaljujući tom obilježju, on postaje javna biblioteka koja je s velikom količinom sadržaja neprekidno „otvorena“ svima.

Iako je riječ o znatno manjoj biblioteci, nego onoj čiji je sadržaj nedostupan uobičajenim pretraživanjima, u veljači 2017. godine je, primjerice, procijenjeno da se na vidljivom internetu nalazi više od 1 154 milijarde internetskih stranica. Ipak, treba imati na umu sljedeću činjenicu: prikazani brojevi samo nagovještavaju veličinu toga dijela interneta, jer kao što je logično pretpostaviti, broj korisnika i broj internet stranica neprestano varira (Pappas, 2016; prema Finklea, 2017).

S druge strane, postoji i djeluje nevidljivi internet koji, pojednostavljeno rečeno, podrazumijeva sve ono što nije dio vidljivog interneta. Sinonim nevidljivog interneta je tzv. *deep web* koji je, prema Bago (2016) nastao 1994. godine, a 2001. godine dobio upravo ovaj naziv. Prema Hardy i Norgaard (2015), njegova je površina tisuću puta veća od površine vidljivog interneta.

Ilić, Spalević, Spalević, Veinović i Aleja (2017) ističu temeljna svojstva *deep web-a*: ne indeksirane internetske stranice (djeluju same za sebe i ne postoje poveznice koje bi ih povezivale), pristup stranicama se ostvaruje specifičnim softverom, konfiguracijom ili uz ovlast vlasnika tih stranica, zajamčen je visok stupanj privatnosti i anonimnosti te znatno veća količina podataka u usporedbi s vidljivim djelom interneta.

Iako, Bago (2016) kao njegovo glavno svojstvo naglašava raširenost informacija pritom pojašnjavajući kako, za razliku od Google tražilice, tražilice na *deep web-u* imaju širi dijapazon pronalaska potrebnih informacija.

Korištenje *deep web-a* odvija se u dva smjera - društveno prihvatljivom i neprihvatljivom. Drugim riječima, iako većinski zastupljeni, nisu svi sadržaji koji se na njemu nalaze ilegalni i zlonamjerni (Čekerevac i sur., 2016). Pregledom literature, legalne se strane najbolje dotaknuo Bago (2016) izdvajajući kao primjer takve upotrebe sigurnu komunikaciju između policije ili obavještajnih službi te poslovanje banaka u kontekstu pohrane računa i dobre zaštite podataka vezanih uz njih.

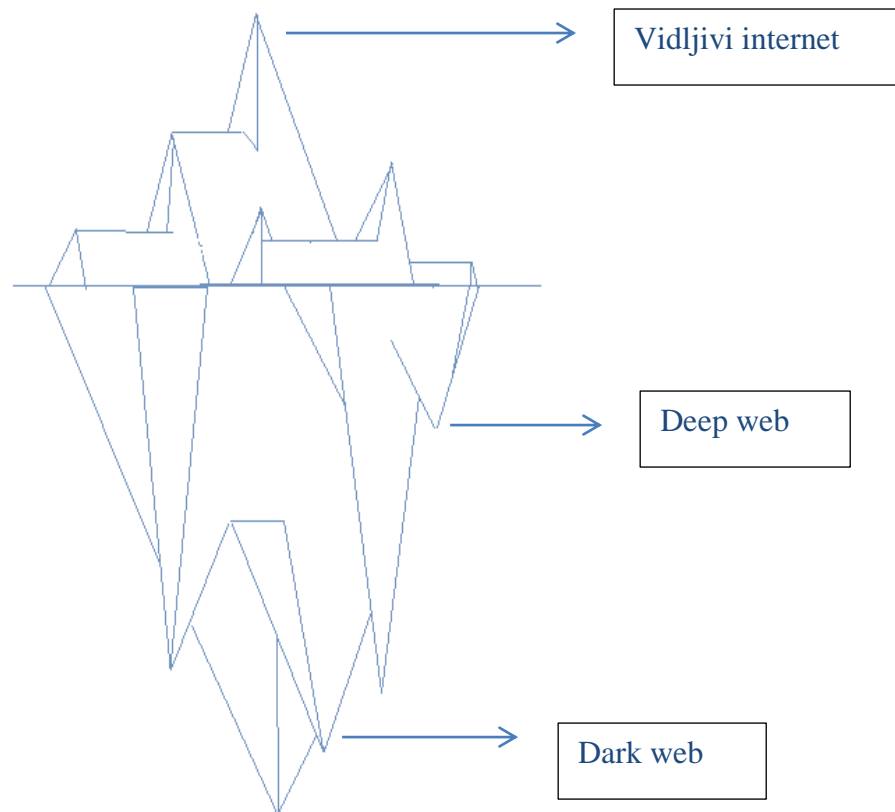
Međutim, Ilić i sur. (2017) uočavaju da je spomenuta anonimnost *deep web-a*, svojevrsan paravan iza kojeg se kriju oni kojima su u fokusu različite ilegalne aktivnosti. Taj paravan zapravo je ono što se u literaturi naziva *dark web-om*, a spomenuto skrivanje omogućeno je TOR-om. Autori Hardy i Norgaard (2015) govore o postojanju TOR-a (*eng. The Onion Router*), kao osnovne polazišne točke, odnosno specifičnom računalnom sustavu koji omogućuje anonimnu komunikaciju. Podrobnije, „*TOR sustav korisnicima, koji nude različite usluge, omogućuje zaštitu privatnosti, odnosno skrivanje njihova identiteta. Korištenjem TOR pristupnih točaka ostali korisnici mogu pristupiti takvim skrivenim uslugama bez poznavanja identiteta pružatelja usluge. Na ovaj je način moguće postaviti web stranicu na kojoj korisnici, bez straha od cenzure, mogu objavljivati vlastite sadržaje, a da pri tome nije moguće utvrditi ni tko je postavio takvu stranicu niti tko su korisnici koji na njoj objavljuju sadržaje.*“ (CARNet, 2007, str: 6-7).

Dakle, kriminalne aktivnosti 21. stoljeća bazirane su na internetu i koriste suvremenu tehnologiju za razvoj i unaprjeđenje svog ilegalnog djelovanja. Iako je evidentan cijeli spektar kriminalnih aktivnosti, izdvajaju se tzv. tradicionalni zločini poput distribucije ilegalnih droga i krijumčarenja ljudi i oružja, a od suvremenih kaznenih djela falsificiranje dokumenata i novca, krađe identiteta, prijevara s plaćanjem karticama i slično (Finklea, 2017; Ilić i sur., 2017).

Sumirano, prethodno opisane razine interneta, autori poput Schobera (2015) i Vrandečića (2016) slikovito prikazuju kao ledenjak velike površine, sukladno kojem je vidljivo da samo maleni dio (vrh sante leda), prekriva vidljivi internet.

Suprotno tome, nevidljivi internet svojim sadržajem prekriva najviše površine prelijevajući se u prostor *dark web-a* koji se nalazi ispod njega kao njegov dio ili, bolje rečeno, „dodatak“ .

Slika 1. Razine interneta

3. KRIPTO TRŽIŠTE

3.1. Kripto valute kao osnova novog načina poslovanja

U današnjem suvremenom društvu, kada inovacije „*on-line*“ tržišta svakim danom sve više napreduju, pojava i razvoj kripto tržišta mijenja „lice“ tradicionalnog poslovanja. Drugim riječima, radi se o fenomenu čiji je važan element produciranje novih kanala, odnosno puteva koji omogućuju rapidno širenje ne samo legalne kupnje, nego poglavito ilegalnih droga i ostalih nedopuštenih roba i/ili usluga. Tome u prilog svjedoči i Christin (2012; prema Nasseri, 2014) sugerirajući da kripto tržište istodobno omogućuje sudjelovanje u razmjeni ilegalnih droga kao i u cijelom spektru ostalih nezakonitih aktivnosti tzv. „crnog“ tržišta robe i usluga (pornografija, oružje i sl.).

Ipak, važno je razlučiti: baš kao što je pojava interneta, pojednostavljeno govoreći, omogućila pojavu kripto valuta, tako su i kripto valute osnovna značajka ekspanzije kripto tržišta na njegove ilegalne sfere.

Sajter (2017) govori da je najpoznatija kripto valuta tzv. bitcoin te da je spomenuta valuta ujedno i specifična pod-mreža na internetu. Autor objašnjava da je to sustav elektroničkog plaćanja koji se zasniva na kriptografiji (šifriranju) koja se već izvjesno dug period primjenjuje u primjerice, osiguravanju tajnosti diplomatske, vojne ili preljubničke komunikacije. Ono što je, prema autoru, važna karakteristika kriptografije jest upravo omogućavanje privatne komunikacije između dvije osobe iako je evidentno postojanje treće strane koja tu komunikaciju može pratiti. Turudić, Milić i Štulina (2017) ustanovljuju da kripto valute funkcioniraju na provjeren način koji koristi jednu od najpoznatijih kriptografskih shema u vidu privatnog i javnog ključa čime se omogućuje identifikacija same transakcije i njenih aktera, ali i zaštita od vanjskih utjecaja.

Bojić (2017) konstatira da je u ekonomiji došlo do pojave kripto valuta kao nove vrste digitalnog novca koje se mogu smatrati boljom verzijom elektronskog novca. Iako, Zemunik (2016) napominje važnost razlučivanja pojma elektronskog novca od kripto valuta kao svojevrsnog užeg pojma virtualnih valuta.

U nastavku je stoga, prikazana komparacija elektronskog novca i virtualnih valuta.

Tablica 1. Komparacija elektronskog novca i virtualne valute (Europska Centralna Banka, 2012; prema Zemunik, 2016)

	Elektronski novac	Virtualne valute
Format novca	digitalan	digitalan
Jedinica vrijednosti	tradicionalne valute	izmišljene valute
Prihvaćenost	šira od samog izdavača	najčešće unutar određene virtualne zajednice
Pravni status	reguliran	nereguliran
Izdavač	legalna institucija za elektronski novac	nefinancijsko privatno poduzeće
Ponuda novca	nije ograničena	ograničena
Mogućnost otkupa	garantirana	nije garantirana
Supervizija	da	ne
Vrsta rizika	većinom operativni	pravni, kreditni, likvidni i operativni

Već na prvi pogled na tablicu, vidljiva je njihova temeljna sličnost, a koja se očituje u digitalnom formatu novca. Sve se ostale značajke razlikuju.

Razlika je uočena poglavito u korištenoj jedinici vrijednosti prema kojoj se pod tradicionalne valute ubraja američki dolar, euro i sl., a pod izmišljene valute bitcoin, litecoin, etherum itd.

Sljedeća razlika je prihvaćenost. Kao što to Zemunik (2016) objašnjava, elektronskim novcem danas se može plaćati na onim prodajnim mjestima gdje se on prihvaća, dok se virtualne valute koriste unutar virtualnih zajednica.

Nadalje, po pitanju pravnog statusa, elektronski novac se smatra legalnim sredstvom plaćanja, dok virtualne valute to nisu.

S obzirom da je legalna institucija za elektronski novac ujedno i njegov izdavač, ona ga i kontrolira. Istodobno, kod virtualnih valuta najčešće ne postoji središnje tijelo koje bi ih reguliralo.

Nadovezujući se na prethodno rečeno, otkup je kod elektronskog novca zagarantiran, dok kod virtualnih valuta nije jer nema tko jamčiti za njega. Kako to Bojić (2017) navodi, nijedna

institucija ili centralna banka nije izdavatelj ovih valuta i zato ne može utjecati na njihov promet.

Isto tako, Zemunik (2016) objašnjava da ponuda novca kod virtualnih valuta ovisi o faktorima koji na to imaju utjecaj. Ukratko, supervizija kod elektronskog novca postoji, a kod virtualnih valuta ne i stoga je, ali ne samo zato, rizik u korištenju virtualnih valuta velik te se može razlučiti na pravni, kreditni, likvidni i operativni. Odnosno, bitcoin je primjerice, izložen riziku velikih oscilacija cijene, a i vrijednost mu zavisi isključivo od ponude i potražnje. Nadalje, na samu visinu rizika investiranja utječe i nivo znanja o tehnologijama koje su osnova rada sa krypto valutama (Bojić, 2017).

Sagledavajući prethodne značajke krypto valuta, evidentni su brojni rizici i nestabilnost korištenja istih. No, imajući na umu da su, unatoč tome, krypto valute dominantne valute novog suvremenog doba, postavlja se pitanje koje to prednosti one imaju da kao takve, zadržavaju određeni monopol u usporedbi s ostalim oblicima plaćanja/trgovanja.

Bunjaku, Gjorgieva-Trajkowska i Miteva-Kacarski (2017) ističu ovih 14 prednosti:

1. *Otvoreni kod za rudarenje krypto valute*- ako se kao primjer uzme bitcoin, on primjenjuje iste algoritme koji se koriste u internet bankarstvu. Jedina razlika spomenutog internet bankarstva je u otkrivanju informacija o korisnicima. Iako se sve informacije o transakciji u bitcoin mreži dijele, nedostaju osobni podaci o primatelju ili pošiljatelju novca.
2. *Nema inflacije*- maksimalni broj kovanica strogo je ograničen na 21 milijun bitcoina. S obzirom da političke snage i brojne korporacije ne mogu promijeniti takvo činjenično stanje, nema mogućnosti za razvoj inflacije u sustavu.
3. *„Peer-to-peer“ mreža*- kao što se iz samog naziva može naslutiti, u takvim mrežama ne postoji glavni poslužitelj koji je odgovoran za sve operacije. Dakle, razmjena se odvija između dva do tri ili više softverskih klijenata, a transakcije čine stotine distribuiranih poslužitelja.
4. *Neograničene mogućnosti transakcije*- ista se ne može kontrolirati ili spriječiti, odnosno transfer se može izvršiti bilo gdje u svijetu gdje god se nalazi drugi korisnik koji ima svoj tzv. bitcoin novčanik.
5. *Nema granica*- plaćanja izvršena u ovom sustavu nemoguće je otkazati. Kovanice se ne mogu krivotvoriti, kopirati ili dvaput trošiti. Te sposobnosti jamče cjelovitost sustava.
6. *Niski troškovi*- naknada za proviziju u ovom sustavu niža je nego u bilo kojem drugom. To iznosi 0,1% iznosa transakcije.

7. *Decentralizacija*- kao što je već rečeno nekoliko puta, ne postoji središnje kontrolno tijelo koje bi imalo tu moć određivanja pravila vlasnicima bitcoina.

8. *Jednostavna upotreba*.

9. *Anonimnost*.

10. *Transparentnost*- odnosno, pohranjivanje povijesti transakcija. Isto omogućava tzv. blockchain tehnologija, tj. digitalna knjiga koja sadrži i čuva sve transakcije i koja je, prema Bojić (2017) okosnica cijele priče.

11. *Brzina transakcije*- koja se očituje u sposobnosti slanja novca bilo gdje i bilo kome u roku od samo nekoliko minuta nakon što mreža procesuirala uplatu.

12. *Pripada samo vlasniku*- dakle, postoji jedinstveni elektronički sustav plaćanja gdje račun pripada samo vlasniku koji jedini ima kontrolu nad istim.

13. *Nema mogućnosti korištenja osobnih podataka za prijevaru*- autori ovu prednost označavaju kao izuzetno važnom točkom i konstatiraju kako su danas ne rijetke prijevare i krađa podataka prilikom kupnje kreditnim karticama. Suprotno tome, ove transakcije ne zahtijevaju otkrivanje bilo kakvih osobnih podataka. Umjesto toga koriste se već spomenuta dva ključa: javni i privatni koji ostaje poznat samo vlasniku. Ukratko, transakcija mora biti potpisana interakcijom privatnih ključeva i primjenom matematičke funkcije što kreira dokaze da transakciju obavlja vlasnik.

14. *Mogućnost ulaganja sredstava u transparentan i profitabilan izvor/resurs*.

Sumirano, sva ova obilježja dovode do zaključka koji, iako koncizan, najbolje odgovara realnosti, a glasi da su kripto valute: „...alat koji sam po sebi ne može biti ni dobar ni loš: ovisi za što se koristi.“ (Sajter, 2017, str. 6).

3.2. Definicije kripto tržišta droga

U radovima autora Milić i Spalević (2014) kao i Sajter (2017), ističe se primjer korištenja kripto valuta u nezakonite svrhe u smislu pranja novca, izbjegavanja plaćanja poreza ili trgovine protuzakonitom robom, poglavito drogom i oružjem. Uzimajući u obzir da su to sve aktivnosti koje se mogu osmisliti i naplaćivati prethodno objašnjenim kripto valutama, protivnici kripto valuta često ističu da su njihovi najvjerniji korisnici upravo osobe koje se bave kriminalnim poslovima.

Stoga je u nastavku ovog diplomskog rada, daljnja pozornost primarno usmjerena na ilegalnu stranu kripto tržišta.

Martin (2014) u svom radu polazi od kripto tržišta kao kolokvijalnog pojma koji je nastao na internetskim hakerskim forumima. Motiviran da akademskoj i općoj populaciji pruži znanstvenu definiciju, objašnjava da takva tržišta nisu nužno mjesto počinjenja kriminalnih aktivnosti. Iako, zahvaljujući ovim karakteristikama koje bi, prema istom autoru, idealno kripto tržište trebalo imati:

- oslanjanje na TOR mrežu
- korištenje kodnih imena za prikrivanje identiteta korisnika
- korištenje tradicionalnih poštanskih sustava za isporuku robe
- upravu treće strane
- decentralizirane razmjene
- korištenje kripto valuta poput bitcoina,

ističe da su mnogi vidjeli priliku iskorištavanja istog u vidu ponude i potražnje ilegalne robe i usluga.

Pregledom literature, ustanovljena je nekolicina definicija spomenutih kripto tržišta, koje su, radi lakšeg razumijevanja i praćenja pojave, prikazane u Tablici 2.

Tablica 2. Definicije kripto tržišta droga (Aldridge i De´cary-He´tu, 2016; Barratt i Aldridge, 2016; Gilbert i Dasgupta, 2017; Martin, 2014)

Autor(i)	Definicija kripto tržišta droga
Aldridge i De´cary-He´tu (2016)	Kripto tržište je platforma „ <i>on-line</i> “ tržišta koje okuplja veći broj dobavljača koji na svom popisu imaju nezakonita dobra i usluge namijenjene prodaji.
Barratt i Aldridge (2016)	Kripto tržište je oblik tržišta koji „ <i>ugošćuje</i> “ različite tipove prodavača ili dobavljača te omogućava sudionicima anonimnost u vidu njihove lokacije i korištenja kriptovalute, a prikazuje i ocjene te povratne informacije korisnika.
Gilbert i Dasgupta (2017)	Kripto tržište je internet platforma koja olakšava transakcije informacija i proizvoda.
Martin (2014)	Kripto tržište su „ <i>on-line</i> “ forumi gdje se dobra i servisi razmjenjuju između sudionika koji koriste digitalno šifriranje kojim štite svoje identitete.

Sagledavajući prethodno navedene definicije, može se uočiti kako se neki autori poglavito usmjeravaju na ilegalne aktivnosti, točnije ponudu i potražnju istih (primjerice Aldridge i De´cary-He´tu), dok se većina ostalih bazira na ovim elementima: „*on-line*“ platforma kao polazna točka i osnovica (nezakonite) djelatnosti te proces razmjene, odnosno transakcije. Neki autori, poput Barratta i Aldridgea, dodatno proširuju shvaćanje ovog oblika tržišta uvodeći neizostavni aspekt anonimnosti i reputacije prodavača davanjem ocjena i povratnih informacija od strane kupaca.

3.3. Sazrijevanje kripto tržišta droga

Aldridge i De´cary-He´tu (2014) u svojim tumačenjima sazrijevanja kripto tržišta droga kreću od Mertonovog tumačenja pojma „inovator“ koji je time želio opisati pojedince koji se okreću kriminalu. Kao što to autori objašnjavaju, za Mertona je kriminal prilagodba življenja u materijalističkom društvu u kojem se uspjeh svakoga člana ne događa nužno kroz legitimna sredstva. Osim toga, ti se isti pojedinci mogu promatrati kao inovatori zbog njihovih traganja i pokušaja ostvarenja materijalnog uspjeha putem kriminalnih sredstava. U ovom suvremenom

kontekstu, kriminolozi koji se pozivaju na kriminalnu inovaciju, pa između ostalih i Aldridge i De'cary-He'tu, mišljenja su da ista označava ona poslovanja koja su uspješnija od poslovanja konkurenata i uz to su izvan dosega policijskih tijela. Konačno, zaključuju da, iako takva inovacija može doći iz različitih sfera i područja, a u posljednjih 15-ak godina dolazi upravo s interneta.

Reuter (1983; prema Aldridge i De'cary-He'tu, 2016) konstatira već poznatu činjenicu: prije pojave internetske kupnje, korisnici su ilegalne supstance nabavljali od lokalnih maloprodajnih trgovaca koji su djelovali na geografski ograničenim lokacijama. Prodaja se stoga, nije bazirala na tipologiji kupca, odnosno tržište je bilo „otvorene“ naravi prodajući tako robu svakom (ne)poznatom zainteresiranom korisniku (Harcopos i Hough, 2005; prema Aldridge i De'cary-He'tu, 2016). Međutim, s pojavom internetske tehnologije te, kao što to Penny (2016) spominje, premještanjem svojih poslovanja s ulične razine, brojni trgovci stvorili su potencijalno sigurnije okruženje za vlastito djelovanje.

Iako, kao što to tvrdi Nasser (2014), ne treba zanemariti određenu sličnost tradicionalnog i kripto tržišta droga. Tu se primjerice, ubrajaju ekvidistantni primarni ciljevi, a koji se odnose na distribuciju ilegalnih dobara i održavanje tržišnih udjela. Također, obje vrste tržišta distribuiraju ili barem imaju tendenciju, distribuirati svoje proizvode na globalna tržišta.

Međutim, pojavom virtualnog tržišta droga, stvorilo se dinamično zajedničko tržište u kojem akteri mogu nesmetano komunicirati u svim fazama poslovanja te uz vrlo malu potrebu snažnih međuljudskih veza (Martin, 2014; prema Gilbert i Dasgupta, 2017).

Podrijetlo takvog tržišta može se uočiti na „*on-line*“ forumima koji su služili, i još uvijek služe, raspravi o prodaji droga. Drugim riječima, korištenje privatnih poruka na spomenutim forumima predstavlja svojevrsni format tržišta droga zahvaljujući kojem se, ne dugo kasnije, pojavilo kripto tržište (McCormick, 2013; prema Gilbert i Dasgupta, 2017).

Postajući svjesniji beneficija koje im virtualno poslovanje nudi i prednosti u kontekstu smanjenja rizika i upravljanja istima, vidljiva je sve veća uloga korištenja interneta u kontekstu distribucije sredstava ovisnosti. Spomenuta je uloga, u najmanju ruku, dvojaka: prodaja tradicionalnih droga te sve uspješnija promidžba i prodaja novih psihoaktivnih tvari.

3.3.1. Silk Road

Silk Road jedan je od najpoznatijih primjera korištenja *dark web-a*. Stoga je (pojednostavljeno) objašnjenje njegova nastanka, djelovanja i utjecaja na kasniju ilegalnu „scenu“ neizostavno i nužno.

Njegov osnivač, a ujedno i vlasnik, bio je programer Ross Ulbrich koji se predstavio pod pseudonimom Dread Pirate Roberts (Spalević i Ilić, 2017). Svojom nastankom, Silk Road je omogućio, između ostalog, anonimnu kupnju droga diljem cijelog svijeta.

Transakcije su se obavljale uz pomoć najmanje jedne bitcoin adrese koja je trebala biti povezana s računom na web mjestu. Dakle, kada bi kupac izvršio kupnju željenog proizvoda, bitcoini bi se prenosili na sigurnosni račun i ostali bi tamo sve dok transakcija nije dovršena, a potom bi se slali na račun prodavača. Pojednostavljeno, novac bi se jednostavno premještao između kupca i prodavača (Maras, 2014).

S obzirom na potrebe ovog diplomskog rada, detaljnije objašnjenje nastanka i funkcioniranja Silk Rooda nije potrebno. Dovoljno je reći da je ova lokacija funkcionirala kao i svaki drugi portal za virtualnu kupnju sve do uhićenja njegova osnivača u listopadu 2013. godine (Spalević i Ilić, 2017).

Nekoliko tjedana nakon zatvaranja najpopularnijeg od svih tržišta, Silk Rooda, pojavila se nekolicina alternativnih tržišta natječući se za njegov tržišni udio. Podaci govore da je u ožujku 2017. godine, bilo poznato djelovanje 50-ak takvih tržišta (DeepdotWeb, 2017; prema Gilbert i Dasgupta, 2017). Stoga, ovaj podatak govori o prividnoj pobjedi vlasti s obzirom da su se korisnici ovog kripto tržišta adaptirali na postojeće stanje i svoje djelovanje nastavili na tržištima istog karaktera kao što su Sheep Marketplace ili Black Market Reloaded (Van Buskirk, Roxburgh, Naicker i Burns, 2015; prema Munskgaard, Demant i Branwen, 2016). Ormsby (2016) uočava pojavu preko 20 sličnih tržišta, od koji su dva (Evolution i Agora) postala veća od izvornog Silk Rooda.

Štoviše, osim alternativnih tržišta, u studenom 2013. godine stvoren je Silk Road 2.0., a nakon godinu dana poslovanja, uslijedilo je zatvaranje istog i uhićenje njegovog administratora pod imenom Blake Benthall (Cook, 2014; prema Spalević i Ilić 2017). Međutim, Knibbs (2014; prema Spalević i Ilić, 2017) konstatira da je nepostojanje Silk Rooda kao takvog, trajalo svega jedan sat nakon čega je isti ponovno pokrenut u 3.0. verziji.

Izuzev činjenice da je konačno zatvaranje ove najpoznatije internetske trgovine drogama, teško i gotovo nemoguće, pojava Silk Rooda, prema Aldridge i De'cary-He'tu (2015) predstavlja pravi primjer transformativne kriminalne inovacije iz nekoliko razloga:

- omogućila je prodavačima distribuciju droga na svjetsko tržište
- sposobnost prodaje razvila se i na poslovanje s nepoznatim kupcima
- trgovanje drogama postalo je potpuno anonimno
- rizik poslovanja prepoznat je kao relativno nizak.

Konačno, spomenute inovacije mogu biti odgovor na pitanje zašto je zatvaranje kripto tržišta poput Silk Rooda i ostalih, svojevrsna „borba s vjetrenjačama“. Ujedno, njihovim razmatranjem i analiziranjem postaje jasno kako su utjecale na mijenjanje prirode distribucije droga i zašto to još uvijek čine.

3.4. Ključni akteri kripto tržišta droga

Vodeći se činjenicom da je utjecaj informatičke i internetske tehnologije nemoguć bez djelovanja „ljudske ruke“, čini se važnim dotaknuti se ključnih aktera koji dominiraju ovim tržištem. Kao što to navode Gilbert i Dasgupta (2017), imperativ kojeg posjeduju operatori kripto tržišta droga, može se razvrstati temeljem njihovih uloga.

Ono što je na prvi pogled ključno, a i čini se logičnim, je činjenica da svi akteri kripto tržišta trebaju imati specifična znanja ili, kako to tvrde Barratt i Aldridge (2016), određenu razinu tehničke kompetencije. Stoga, posjedovanje računala i s time u vezi, ostalih ključnih informatičkih aspekata, samo je početna točka ili materijalni resurs koji se iskorištava znanjem, vještinama i sposobnostima. Penny (2016) istražujući virtualne zločine, ističe i objašnjava četiri središnja aktera, a oni su:

- kupac: izuzetno važan akter ovog tržišta jer, da nema potražnje za ilegalnim sredstvima ovisnosti, zasigurno ne bi bilo niti ponude istih. Kao takvi se, prilikom naručivanja željenog proizvoda, oslanjaju na reputaciju prodavača. Drugim riječima, povjerenje je središnji element tržišnih transakcija (Lusthaus, 2013; prema Penny, 2016). Ukratko, kupac je u potpunosti ovisan o ostalim spomenutim akterima kako bi ostvario svoj cilj- dobio željeni proizvod.

- prodavač: obično je riječ o visoko specijaliziranim pojedincima koji, preko stranice koju su dizajnirali i na koju su postavili ono što nude, prodaju ilegalnu drogu uz plaćanje provizije administratoru za svaku transakciju.
- administrator: administrator ili vlasnik tržišta ne bavi se nužno prodajom koja se odvija na njegovim internetskim stranicama, već koordinira i zadržava pravo upravljanja cjelokupnim kompleksnim sustavom. Kao što to Van Slobbe (2016) objašnjava, administrator je upravitelj internet stranice i određuje što se događa na istoj: odgovoran je za odobravanje računa, izradu novih kategorija proizvoda i dopuštanje ili zabranu prodaje određenih dobara kao i učinkovitu zaštitu.
- davatelj internetskih usluga: Lusthaus (2013; prema Penny, 2016) spominje ovaj akter u kontekstu zaštite i podržavanja tržišta, napominjući da nema dovoljno podataka o uslugama koje pruža.

Suprotno tome, Van Slobbe (2016) sugerira da je davatelj internetskih usluga manje istaknut i umjesto njega, govori o moderatoru kao četvrtom akteru. Prema autoru, moderator djeluje pod vodstvom administratora. Akter je to koji ima ograničen pristup infrastrukturi stranice i korisničkim podacima, a uloga mu je da odgovori na korisnikova pitanja i skenira lažne ponude.

U daljnjoj se analizi i razumijevanju ključnih aktera, pozornost usmjerava na dva spomenuta-kupca i prodavača. Pregledom literature, u nastavku se spominju dvije studije koje najbolje prezentiraju dobivene informacije vezane uz ove ključne „igrače“:

a) studija autora Van Hout i Bingham (2014)

Prva od njih, studija autora Van Hout i Bingham (2014) istraživala je iskustva prodavača na Silk Roadu. Od ukupno deset prodavača koji su pristali sudjelovati, verbalizirana iskustva su opisana u nekoliko područja.

Generalno, nekolicina sudionika po pitanju osobne kupovine na Silk Roadu, nije kupila niti jedan proizvod unatoč tome što su radili kao prodavači. Većina ih je to činila, ali rijetko, a dvojica su zadržala svoje odvojene račune (kao kupac i kao prodavač), kupujući droge koje nisu dostupne na njihovom geografskom području.

Prema sudionicima studije, prethodno znanje o računalnoj tehnologiji neizostavni je element, a pritom je važno istaknuti i TOR-ov sustav kao trenutno učinkovit u pogledu pružanja obostrane sigurnosti.

Po pitanju prodajne infrastrukture, za većinu je prodavača poticaj za otvaranje računa bila komunikacija s drugim članovima internet foruma gdje su se razmjenjivala iskustva i dobivale potrebne informacije. Osim toga, motivaciju je predstavljala anonimnost, činjenica da je riječ o relativno zaštićenom kanalu distribucije te nezaposlenost i loše financijske prilike. Postupak postavljanja računa opisali su kao jednostavan: sastoji se od ispunjavanja obrasca i klika na gumb „Postanite prodavač“ te plaćanja obveznice i obavezne kupnje kripto valute, najčešće bitcoina. Prilikom dostave, koristile su se tzv. „drop“ adrese, a manjina ih je izvijestila o preveniranju mogućeg presretanja pošiljke, spominjući rukavice i maske kako bi zaštitili svoj osobni DNA.

Konačno, u području trgovanja općenito, sudionici su se smatrali profesionalcima koji pružaju kvalitetne usluge. Održavanje postojećih klijenata povezali su s reputacijom koju su stvarali i konstantno održavali i to redovitim ažuriranjem vlastitih stranica, angažmanom koji su imali na forumima, brzim slanjem proizvoda i slično. Osim toga, novi su se kupci privlačili objavljivanjem fotografija proizvoda ispod kojih su stavljeni gramatički ispravni opisi i pozitivne povratne informacije o brzom slanju i kvaliteti naručenog. Neki prodavači, kako bi se razlikovali, nudili su i besplatne uzorke ili mogućnost dodatno sigurnije dostave, a sve s ciljem dobivanja pozitivnih komentara (Hardy i Norgaard, 2015). Sve spomenuto dovodilo je do određenog monopola ili bolje rečeno, beneficija koje su „dobro stojeći“ prodavači imali, a kao jedna od njih ističe se sljedeća: oni koji imaju dobre ocjene od strane kupaca, drogu su često prodavali unutar svoje zemlje. Isto i danas predstavlja najpouzdaniji način u vidu ne preuzimanja rizika prodaje na međunarodnoj razini (Aldridge i De'cary-He'tu, 2015).

Zaključno, iako se ova studija ne može smatrati reprezentativnom, pružila je vrijedan uvid u općenitu, bazičnu dinamiku i strukturu Silk Rooda i njemu sličnih tržišta (Van Hout i Bingham, 2014).

b) studija autorice Ormsby (2016)

Autorica Ormsby (2016) predstavlja nalaze iz intervjua sa stotinama korisnika Silk Rooda koji su se provodili tijekom tri godine. Kroz iste je pružila uvid u demografske karakteristike osoba i njihovu motivaciju za uključivanje kao i zajedništvo/suradnju koja se ostvarivala na forumima.

Po pitanju kupaca, pretpostavljenih korisnika droga, nalazi sugeriraju da isti dolaze iz različitih lokaliteta. Riječima autorice Ormsby (2016), uočeno je nepostojanje tipičnog

korisnika Silk Rooda. Njihove sličnosti većinom su se odnosile na činjenicu da su zaposleni, odnosno da posjeduju raspoložive prihode i da su informatički pismeni. Ono što je također uočeno jest različiti spektar godina koje su kupci imali. Iako ih je većina bila u kasnim 30- im i 40- im godinama, kontinuum se kreće od tinejdžerskih godina do 70- ih. Na temelju prethodnih podataka može se zaključiti da upotreba interneta u ove svrhe više nije monopol, odnosno privilegija isključivo mladih ljudi.

Kupci su se izjašnjavali da im je Silk Road omogućio sofisticiraniji način nabave droga u usporedbi s uličnom razinom. To je bilo osobito važno konzumentima u 50- im i 60- im godinama koji su u mladosti upotrebljavali marihuanu, a u ovoj dobi nisu željeli osobne kontakte s prodavačem. Kupci su većinom izvještavali da Silk Road koriste za kupnju marihuane (za koju smatraju da je ljekovita) i pritom ih se većina smatrala rekreativnim korisnicima. Konačno, za ovo tržište su čuli od prijatelja i nakon medijskih izvještavanja, ali i preko internetskih foruma.

U anonimnim intervjuima s prodavačima, uočeno je da se pojavila sasvim nova vrsta trgovaca drogama. Drugim riječima, zbog loše opremljenosti nisu bili adekvatni postati dio tradicionalno organizirane trgovine drogama. Stoga, iako ih je većina imala iskustva u nabavci i opskrbi droga, nisu se nadali da će uspjeti baviti se time na profesionalnoj razini.

Vezano uz motivaciju uključivanja, kupci su naglašavali niže cijene, raspoloživost i praktičnost, kvalitetu, smanjenje nasilja. Iako im je ostvarenje profita bilo na prvom mjestu, prodavači su navodili slične razloge.

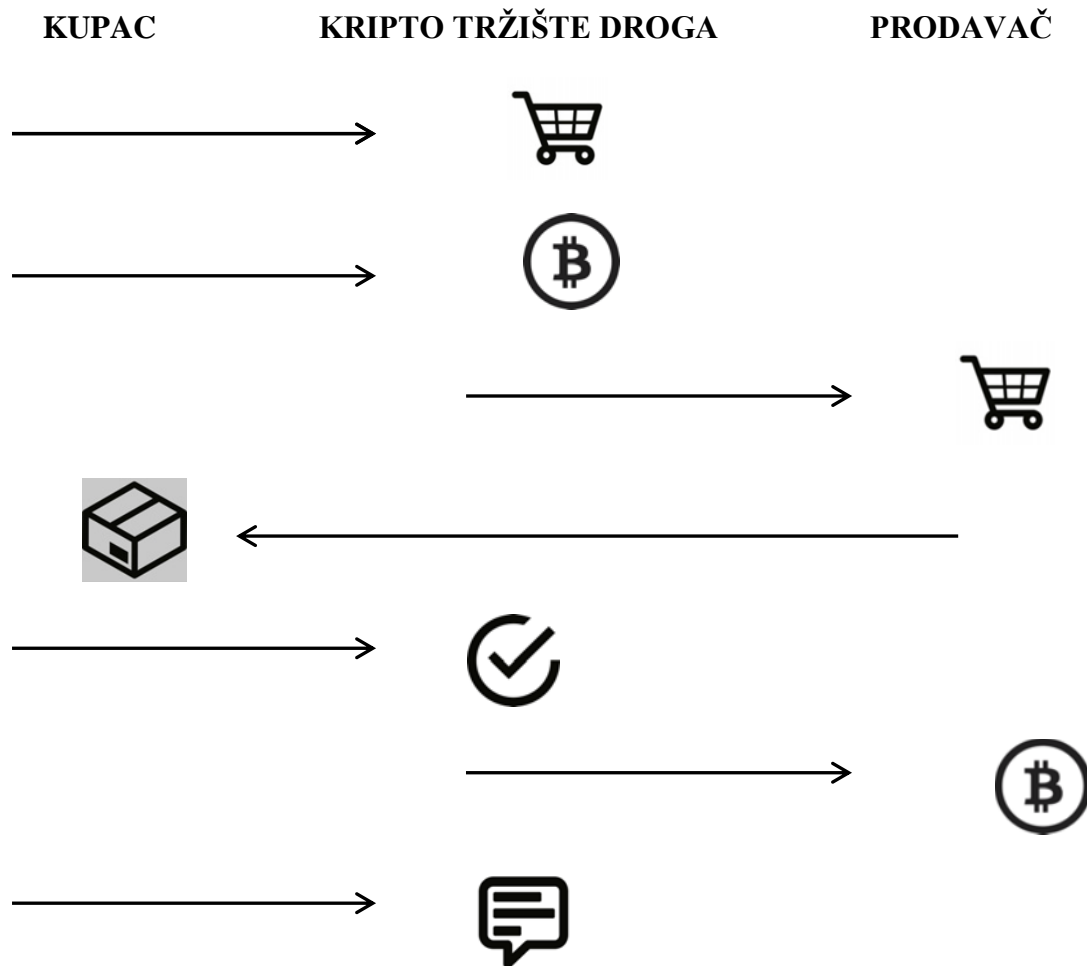
Konačno, obje vrste aktera (naročito kupci) spomenuli su komunikaciju na forumima kao važno pozitivno obilježje ovog tržišta. Na istima se, ukratko rečeno, poticalo dijeljenje profesionalnog znanja i informiranje o upotrebi droga s ciljem smanjenja štete i potencijalne opasnosti konzumacije.

3.4.1. Proces transakcije između kupca i prodavača

Klarić (2007), bazirajući se na upotrebi sofisticiranih metoda i internetskoj preprodaji droga, govori kako dojučerašnja pravila „igre“ koja su vrijedila na ilegalnim tržištima droga, više nisu aktualna. Toga je svjesna i EMCDDA (2013) konstatirajući da droga može biti isporučena iz bilo kojeg mjesta na svijetu, kao što može biti dostavljena u bilo koji dio svijeta.

Sukladno tome je, radi razumijevanja cjelokupnog procesa od narudžbe do isporuke, u nastavku je prikazana pojednostavljena sistematska prezentacija tipičnog transakcijskog modela.

Slika 2. Sistematska prezentacija tipičnog transakcijskog modela (Gilbert i Dasgupta, 2017)

Kao što je iz sheme vidljivo, proces transakcije odvija se kroz nekoliko koraka. Prva dva koraka inicira, odnosno poduzima kupac nakon pregledavanja tržišta, zahvaljujući pregledniku kao što je TOR. Dakle, nakon što se odlučio za željeni proizvod (drogu), kupac čini prvi korak, odnosno postavlja narudžbu na tržište. U drugom koraku kupac u obliku krypto valute (najčešće bitcoinom) plaća naručeno. Međutim, ta se vrsta virtualnog novca pohranjuje u sigurnosnom (*eng. escrow*) sustavu. Istodobno, prodavač dobiva narudžbu kao i potvrdu o uplaćenom, iako trenutno pohranjenom, virtualnom novcu. Nakon toga, prodavač

šalje drogu, a to je ujedno i četvrti korak ovog procesa. U petom koraku, kupac potvrđuje da je primio naručeno, što je dovoljan dokaz tržištu da proslijedi uplaćeni digitalni novac prodavaču (šesti korak). Konačno, sedmi, a ujedno i posljednji korak je ostavljanje povratne informacije od strane kupca, a koje može uključivati zadovoljstvo uslugom, proizvodom i tome slične komentare.

Konačno, Gilbert i Dasgupta (2017) dodaju da kripto tržište uzimaju određenu naknadu po svakoj transakciji. Kao primjer autori uzimaju tržište AlphaBay koje je prodavaču uzimao 3,9% od ukupnog troška, dok je tržište Hansa naknadu naplaćivalo i kupcu.

4. NOVE PSIHOAKTIVNE TVARI NA KRIPTO TRŽIŠTU DROGA

4.1. Nove psihoaktivne tvari

Među glavnim javnozdravstvenim problemima cijeloga svijeta trenutno je dramatična pojava i sve brži razvoj novih psihoaktivnih tvari. Riječ je o fenomenu o kojem se, unatoč naporima struke, malo toga zna. Postojeća saznanja (izazov identifikacije, zabrinjavajući rast i razvoj, višeznačan globalni problem uz brojne štetne učinke, internet kao izvor opskrbe...) jasno idu u prilog činjenici da nove psihoaktivne tvari imaju potencijal vrlo jednostavnog širenja (EMCDDA, 2013).

Katalinić i Huskić (2016) konstatiraju kako Europa trenutno prednjači kao proizvođač sintetskog kanabisa i drugih sintetskih droga, dok Kina i Indija predstavljaju zemlje odakle dolazi većina novih psihoaktivnih tvari. Međutim, EMCDDA (2013) jasno ističe da je u posljednje vrijeme i Europa neizostavan svjedok velikoj količini, različitim vrstama i generalno, dostupnosti novih psihoaktivnih tvari. Uloženi naponi ovog Centra u praćenju problematike droga, rezultirali su podatkom da je 2013. godine, europski sustav upozoravanja brojao oko 250 novih psihoaktivnih tvari. Samo tri godine kasnije, sustav ranog upozoravanja Europske unije nadgledao je preko 650 takvih tvari (EMCDDA, 2016; prema Wadsworth, Drummond i Deluca, 2018). Sukladno postojanju „tamne brojke“, moguće je da spomenuto stanje nije ni približno realnom.

Sagledavajući ove podatke, evidentno je da bi zatvaranje očiju pred nepoznanicama, u ovom slučaju, bio sasvim pogrešan pristup. Stoga, da bi se znalo kakav pristup zauzeti i koji odgovor dati (odakle početi i kako djelovati), važno je poći od nužnih razumijevanja ove

sveprisutne pojave. Sukladno tome, u nastavku su prikazane uvažene definicije i značenja ovih tvari te trenutna podjela kao polazišna točka za pregled njihove ponude i potražnje na kripto tržištu.

4.1.1. Definiranje novih psihoaktivnih tvari

Križanac (2016) polazi od samog naziva ovih tvari koji je ujedno, pravno definirani pojam Europske Unije i svaka novo pridošla opojna ili psihotropna droga, bilo da se nalazi u čistom ili prerađenom obliku. Poblize, tvari su to koje nisu regulirane Jedinostvenom konvencijom o opojnim drogama iz 1961. godine kao ni Konvencijom o psihotropnim tvarima iz 1971. godine (Čižmešija, 2017; Križanac, 2016; UNODC, 2016).

Prema UNODC (2016), izraz „nove“ ne odnosi se isključivo na novopridošle tvari. Drugim riječima, nekoliko je takvih tvari prvi put sintetizirano prije 40- ak godina, ali su se kao takve nedavno pojavile na tržištu i, ujedno, nisu bile regulirane gore spomenutim Konvencijama.

Nadalje, Winstock i Wilkins (2011) objašnjavaju da se spomenuti pojam prvenstveno odnosi na vrlo raznoliku skupinu prirodnih i novih sintetičkih spojeva čijom konzumacijom nastaju vrlo različiti štetni učinci i rizici različitih profila.

Pregledom literature ustanovljeno je nekoliko sinonima novih psihoaktivnih tvari koji se sve više koriste u krugovima laika, ali i stručnoj literaturi. Kao najčešće korišteni ističu se „*legal highs*“ i „*designer drugs*“, a od ostalih: „*herbal highs*“, „*synthetic drugs*“ i recentnije, „*research chemicals*“ (Križanac, 2016; Leskovar, 2017; Zrilić, 2016; Winstock i Wilkins 2011).

O'Hagan i Smith (2017) govore da su nove psihoaktivne tvari osmišljene s namjerom da se uspješno izbjegnu postojeća zakonodavstva i to preko modifikacije kemijskih sastava unutar nezakonitih supstanci. Tim procesom reproduciraju se nove droge koje, uz nekolicinu preinaka, imaju slične učinke tradicionalnih droga. Međutim, isti autori objašnjavaju da, iako je njihova primarna namjera repliciranje učinaka tradicionalnih ilegalnih droga poput kokaina, kanabisa, esctasya (...), nove psihoaktivne tvari imaju daleko jači kemijski učinak.

Osim spomenute sličnosti s tradicionalnim drogama u pogledu postizanja željenih učinaka na ljudsku psihu i ponašanje, različitost novih psihoaktivnih tvari je evidentna u relativno niskim cijenama, lakoj dostupnosti i činjenici da su, uslijed nedostatka pravne kontrole i adekvatnih metoda identifikacije, one najčešće legalne (Kersten i McLaughlin, 2015; prema Čižmešija,

2017). Upravo im taj status, osim prodaje na internetu, dozvoljava prodaju u specijaliziranim, tzv. „*smart*“ dućanima. Stoga se, iako su rađene u ilegalnim laboratorijima, modificirajući kemijsku strukturu, naziv, dizajn proizvoda ili način reklamiranja, uspijevaju prodavati kao lijekovi, osvježivači zraka, vitamini ili soli za kupanje (Vučinić i Srnić, 2012). Gluić (2016) ustanovljuje da se kao svojevrsna krinka nedopuštenih droga, takve tvari prodaju pod različitim imenima, primjerice „Spice“ u Europi i „K2“ u SAD- u.

No, s obzirom da je posljednjih nekoliko godina prisutan ubrzan porast „*on-line*“ prodaje, daljnja se pozornost primarno usmjerava na takvu vrstu ponude i potražnje.

4.1.2. Podjela novih psihoaktivnih tvari

Budući da je većina novih psihoaktivnih tvari derivat tradicionalnih, postoji znatan broj kombinacija, od kojih većina može biti kategorizirana. Isto je vrijedan nalaz, s obzirom da takva klasifikacija pomaže u daljnjoj identifikaciji njihove kemijske strukture, farmakoloških mehanizama ili učinaka na organizam (Gilani, 2015; prema O'Hagan i Smith, 2017). Danas je poznato da ovoj skupini pripada velik broj različitih kemijskih tvari koje, prema Križanac (2016), unutar podskupina imaju i do nekoliko desetaka različitih predstavnika. Unatoč tome, ne postoji službeno dogovoreni popis kategoriziranih novih psihoaktivnih tvari (Fearn, 2016).

Pregledom literature, ovaj se diplomski rad usredotočuje na istaknutije kategorije novih psihoaktivnih tvari prikazane u Tablici 3. Ovdje prepoznate kategorije se, sukladno literaturi, najčešće spominju i koriste. Međutim, to nipošto ne znači da je ova podjela sveobuhvatna i konačna već samo predstavlja okvirne smjernice prema dosadašnjim spoznajama na ovom novom i relativno neistraženom području.

Tablica 3. Klasifikacija novih psihoaktivnih tvari prema skupinama, opće informacije i učinci istih (modificirano prema: Boras, 2015; Čižmešija, 2017; Fearn, 2016; Gluić, 2016; Home Office, 2016; Leskovar, 2017; O'Hagan i Smith, 2017; Rančić, 2016; Zrilić, 2016; Vučinić i Srnić, 2012)

Klasifikacija	Opće informacije	Učinci
Sintetski kanabinoidi	- kemijski proizvedeni analozi prirodnih kanabinoida (jači učinak i veći afinitet na receptore)	- vidljivi nakon 10- ak minuta - djelovanje traje 1-3 sata,

	<ul style="list-style-type: none"> - koriste se kao legalne alternative kanabisu (ne sadrže ga, ali su učinci slični učincima kanabisa) - najčešće korišteni nazivi: „Spice“, „K2“, „Diamond“, „Black Mamba“, „Skunk“... - pojavljuju se u obliku smole, bijelog praha ili kristala, ulja, biljnih mješavina... - načini unošenja: pušenje i udisanje, oralnim putem, intranazalno... - više od 50 vrsta, svakodnevna pojava novih preparata - veliki marketing („egzotični mirisi“) i pristupačna cijena 	<p>maksimalno 1 dan (ovisno o spolu i jačini)</p> <ul style="list-style-type: none"> - željeni učinci: povećanje energije i koncentracije, relaksacija, osjetilne, perceptivne i motoričke promjene, nekontrolirani smijeh... - neželjeni učinci: anksioznost i nemir, depresija i paranoja, autodestruktivne misli, problemi s disanjem...
Sintetski katinoni	<ul style="list-style-type: none"> - derivati katinona, psihoaktivnih spojeva koji se prirodno nalaze u lišću biljke Catha edulis - strukturalno su najbliži amfetaminu - korišteni kao „zakonite“ zamjene za amfetamine, MDMA i kokain - mefedron (najpoznatiji predstavnik), metilamfetamin, A-PVP... - najčešće korišteni nazivi: „Meow Meow“, „Vanilla Sky“, „Ocean Snow“, „Purple Wave“, „Red Dove“, „Zoom“, „Bloom“... - pojavljuju se u obliku bijelog ili žutog amorfnog ili kristalnog praha, sredstava za poticanje rasta 	<ul style="list-style-type: none"> - vidljivi nakon 15- 45 minuta nakon ingestije - djelovanje traje 2- 3 sata - željeni učinci: euforija, osjećaj užitka, blaga seksualna stimulacija, povećanje koncentracije, povećana psihomotorna aktivnost... - neželjeni učinci: agresija, anksioznost, halucinacije, paranoja, amnezija,

	<p>biljaka, soli za kupanje, sredstava za uklanjanje mrlja</p> <ul style="list-style-type: none"> - načini unošenja: inhalacija i oralna ingestija, intranazalno, rjeđe rektalno ili intravenski (zbog topivosti u vodi) 	<p>zbunjenost, nesanica, motorni automatizmi...</p>
Piperazini	<ul style="list-style-type: none"> - postoje kao mali alkilni, topivi kristali slanog okusa - koriste se u proizvodnji plastike, smole, pesticida i drugih industrijskih proizvoda - na tržištu se uglavnom nalaze u obliku kapsula, tableta i praška te se prodaju kao „legalni“ ecstasy - najpoznatija vrsta je benzilpiperazin (BZP) sličan učinku amfetamina, a od ostalih Mcpp i TFMPP 	<ul style="list-style-type: none"> - željeni učinci: euforija, povećanje energije i društvenosti - neželjeni učinci: zbunjenost, razdražljivost, slušne halucinacije...
Fenetilamini	<ul style="list-style-type: none"> - imaju stimulatивно djelovanje poput amfetamina i halucinogeno djelovanje poput ecstasya (u većim dozama) - trenutno su druga najčešće korištena skupina psihoaktivnih tvari nakon kanabisa - neke od tvari: 4-MA, PMMA (kolokvijalni nazivi „Dr. Death“, „Killer“), 2C-C, 2C-I... - najčešće se pojavljuju u obliku tableta i praška 	<ul style="list-style-type: none"> - vidljivi nakon 30-40 minuta nakon uzimanja, - djelovanje traje 4-8 sati, iako kod nekih tvari može trajati duže - željeni učinci: opuštajuće i umirujuće djelovanje - neželjeni učinci: anksioznost, zbunjenost, promjena mentalnog stanja,

	<ul style="list-style-type: none"> - način unošenja: oralno, intravenozno i intranazalno 	<p>autonomna hiperaktivnost, neuromuskularni poremećaji...</p>
Triptamini	<ul style="list-style-type: none"> - dobivaju se iz biljaka iz porodice Delosperma, halucinogenih gljiva, iz sekreta vodozemaca - tvari kemijskih naziva poput: 5-MeO-DMT, 5-MeO-AMT, DMT... - načini unošenja: oralno, intravenozno i intranazalno 	<ul style="list-style-type: none"> - vidljivi nakon nekoliko minuta - željeni učinci: opuštenost - neželjeni učinci: strah, tjeskoba, halucinacije, iskrivljenje slike tijela, depersonalizacija...
Biljke i tvari na biljnoj osnovi	<ul style="list-style-type: none"> - tvari na osnovi biljaka koje imaju različita psihoaktivna djelovanja - najčešće korištene: Salvia Divinorum, Kratom, Kava kava - načini unošenja: najčešće pušenje, žvakanje lišća, pijenje sokova 	<ul style="list-style-type: none"> - kod većine biljaka vidljivi nakon 10-ak minuta - djelovanje traje nekoliko sati - željeni učinci: povećana produktivnost, osjećaj euforije - neželjeni učinci: halucinacije, psihoze, gubitak kontrole pokreta

Konačno, spomenuta je klasifikacija vrijedna polazna točka i okvir ne samo za zdravstveno djelovanje prema intoksiciranim osobama, nego i za aktivno praćenje i reagiranje na široki raspon ovih, ali i novopojavljivanih tvari u skorijoj budućnosti. Zahvaljujući tome, danas se zna da su sintetski kanabinoidi najveća skupina novih droga koje se prate, a nakon kojih slijede sintetski katinoni. Ujedno, u nekim su europskim državama krivotvoreni lijekovi počeli zauzimati važno mjesto na nezakonitim tržištima droga (EMCDDA, 2016).

4.2. Internet tržište novih psihoaktivnih tvari

Nabava novih psihoaktivnih droga danas je omogućena kroz različite izvore, od kojih su najpoznatiji „*smart*“ dućani, ulični maloprodajni trgovci te internet. Iako, dokazi potvrđuju da je najčešći izvor nabave putem prijatelja, uličnih trgovaca i „*smart*“ dućana. Međutim, manje je poznato o samoj opskrbi tim tvarima od strane samih dobavljača/prodavača za koje se pretpostavlja da koriste nabavu putem interneta s ciljem daljnje preprodaje (Stephenson i Richardson, 2014).

Korištenje vidljivog dijela interneta s ciljem prodavanja novih psihoaktivnih tvari, izazov je s kojim se agencije za provedbu zakona i druge odgovorne institucije konstantno i neprekidno susreću. Već je prethodno rečeno kako se takve tvari najviše prodaju na internetu i „*smart*“ dućanima pod krinkom legalnosti odolijevajući tako zakonskim regulativama.

S tim u vezi, razvijaju se sve sofisticiraniji načini prodaje, ali i marketinga takvih tvari (Zrilić, 2016; prema Leskovar, 2017).

Dakle, problem, između ostalog, predstavlja dostupnost i kretanje novih droga na vidljivom internetu od trenutka kada se prvi put pojave pa sve dok se ne reguliraju zakonskim propisima. Na tom se dijelu interneta često prodaju kao tzv. „istraživačke kemikalije“ kojima se može pristupiti običnim pretraživačima poput Googlea (Wadsworth, Drummond, Kimergard i Deluca, 2017). Ubrzani porast ovakve prodaje istražuje se posljednjih nekoliko godina, a posebnu ulogu pritom ima EMCDDA koja kontinuirano prati trenutna stanja. Prema istoj je tako 2010. godine postojalo 170 takvih internet trgovina, 2011. godine čak 314, a 2013. godine 651 koja je prodavala i ujedno otpremala nove droge u sve države članice Europske Unije (Stephenson i Richardson, 2014).

Kao primjer istraživanja ove prodaje, spominje se ono autora Wadswortha i sur. (2017), a koje se odnosilo na pretraživanje prodavača novih droga na vidljivom internetu i koje je provedeno tijekom listopada 2015. godine. Prilikom istog su se koristile Google i Bing tražilice uz odabir ključnih riječi na engleskom jeziku („*legal highs*“, „*bath salts*“, „*party pills*“ ...). Rezultati njihove pretrage otkrili su 113 takvih internet trgovina u kojima su tablete bile najčešći oblik novih psihoaktivnih tvari i prodavane su u 81% trgovina. Preko 55% njih u svojim je opcijama nudilo jeftinije cijene ukoliko se kupac odluči za kupnju većih količina. Sve tvari koje su se tada prodavale na vidljivom internetu u domeni Velike Britanije, nisu bile pod kontrolom Zakona o zlouporabi droga iz 1971. godine. Međutim, tvari koje su bile u procesu

stavljanja pod zakonsku kontrolu (primjer MPA) oglašavane su s popustom na cijenu. Iz ovog je primjera vidljivo da su takve trgovine uklanjale, i još uvijek to rade, one tvari koje se procesuiraju (kako bi izbjegle zakonodavstvo), istodobno na tržište uvodeći nove tvari sličnih učinaka.

Osvrćući se na razvoj tog fenomena, Katalinić i Huskić (2016) konstatiraju da nabava novih droga putem cjelokupnog interneta postaje sve veća, a kontrola postupka vrlo teška. S obzirom da obuhvaća dvije domene: vidljivi i nevidljivi dio, nabava putem interneta sve je samo ne ograničena. Stoga, prema autoricama, spomenuto predstavlja značajan problem za buduću (europsku) politiku na ovom području.

4.2.1. Kripto tržište kao novi oblik distribucije

Sagledavajući širi kontekst nabave droga u domeni interneta, daljnja se pozornost usmjerava na kripto tržište droga smještenog u njegov nevidljivi dio. Wadsworth i sur. (2018) s pravom konstatiraju da je, unatoč velikoj zastupljenosti ilegalnih supstanci na kripto tržištu, njihova ponuda i potražnja nedovoljno istražena. Tome u prilog ide i nedostatak stručne i znanstvene literature kao i kompleksnijih i sveobuhvatnijih istraživanja koja bi, barem djelomično, objasnila i potvrdila ono što se (ne)zna u ovom području stručnih interesa.

Sukladno nastojanjima da se približe spomenutom, u nastavku su prikazane aktualne spoznaje istaknutih istraživača u vezi ponude i potražnje tradicionalnih, ali i novih psihoaktivnih tvari.

Prvi od njih, autori Van Buskirk, Naicker, Bruno, Burns, Breen i Roxburgh (2016), pratili su rad nekolicine značajnih kripto tržišta (njih 16) u periodu od siječnja do lipnja 2016. godine. Do kraja promatranog razdoblja (unatoč zatvaranju tržišta Nucleus) uočeno je da postoji određena konzistentnost u stopi porasta prodavača te da oni postojeći, obično prodaju nekoliko kategorija droga. Odnosno, mnogi prodavači stavljaju oglase na više tržišta, a i unutar jednog, nerijetko imaju više računa (Kruithof, Aldridge, Décary Hétu, Sim, Dujso i Hoorens, 2016).

Osim toga, tada dva najveća kripto tržišta (Alphabay i Dream Market) imala su ujedno, i najveći broj prodavača i ovih pet vrsta droga koje su najčešće prodavala: kanabis, farmakološki lijekovi ili lijekovi na recept, MDMA, kokain, i metamfetamini (zajedno s porastom prodaje novih psihoaktivnih tvari). U skladu s nalazima istih autora dvije godine ranije, tada su tri najbolje rangirane droge sukladno broju prodavača također bile: kanabis, farmakološki lijekovi i MDMA (Van Buskirk i sur., 2014; prema Van Buskirk i sur., 2016).

S obzirom na dobivene nalaze u Tablici 4., može se zaključiti kako je stanje ostalo relativno isto. Nadalje, osim spomenutih droga namijenjenih prodaji, u Tablici 4 prikazana je detaljnija lista većine tada dostupnih supstanci na pet najvećih kripto tržišta rangiranih prema broju jedinstvenih prodavača.

Tablica 4. Broj prodavača na vodećih pet kripto tržišta 2016. godine s udjelima od ukupnog broja prodavača na svakom pojedinom kripto tržištu sukladno vrsti droge (Van Buskirk i sur., 2016)

Vrsta	Alphabay		Nucleus		Dream Market		Hansa		Valhalla	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
kanabis	1389	43%	651	44%	983	46%	296	48%	283	50%
farmakološki lijekovi	1263	39%	531	36%	778	36%	181	30%	160	28%
MDMA	918	28%	436	30%	601	28%	155	25%	180	32%
kokain	815	25%	321	22%	539	25%	124	20%	154	27%
metamfetamini	600	18%	270	18%	429	20%	106	17%	125	22%
NPS*	447	14%	203	14%	312	15%	77	13%	90	16%
LSD	337	10%	179	12%	246	11%	79	13%	93	16%
nedopušteni opijati	328	10%	128	9%	233	11%	43	7%	61	11%
ketamin	225	7%	98	7%	154	7%	30	5%	45	8%
magične gljive	176	5%	76	5%	121	6%	43	7%	26	5%
PIEDs*	175	5%	54	4%	78	4%	20	3%	22	4%
GHB	60	2%	17	1%	34	2%	4	1%	6	1%
tvari za gubitak težine	51	2%	12	1%	30	1%	13	2%	3	1%
sintetski kanabinoidi	28	1%	7	0%	16	1%	2	0%	6	1%
Ukupno	3245		1476		2144		613		566	

*NPS= Nove psihoaktivne tvari (eng. *New Psychoactive Substances*);

*PIEDs= Droge za poboljšanje fizičkih performansi i izgleda
(eng. *Performance and Image Enhancing Drugs*)

Vrsta droge koja je 2016. godine bila najčešći predmet prodaje na svim spomenutim kriptotržištima uvjerljivo je kanabis. Primjera radi, na kriptotržištu Alphabay, od ukupno 3245 prodavača, njih 1389 je prodavalo upravo kanabis. Drugim riječima, gotovo polovica prodavača (43%) nudila je ovu ilegalnu supstancu.

Nakon kanabisa, na većini kriptotržišta droga, najveći je broj prodavača oglašavao prodaju farmakoloških lijekova (npr. apaurin, ksanaks, viagra...) i potom MDMA (MDMA prašak i tablete ecstasy). Broj prodavača kokaina i metamfetamina je na svih pet prodajnih mjesta bio podjednak, uz nešto viši postotak prodavača kokaina.

U ovom istraživanju, nove psihoaktivne tvari već su uvelike bile interesantne ključnim akterima tih tržišta. Poblize, za njih se zanimalo otprilike 14% svih prodavača i sukladno tome, nalazile su se na šestom mjestu po pitanju ponude droga. Ipak, pri ovoj interpretaciji treba biti posebno oprezan.

Iako bi se prema okvirnoj podjeli spomenutoj u prethodnom odjeljku i prema autoricama Vučinić i Srnić (2012), sintetički kanabinoidi i GHB, trebali smatrati novim psihoaktivnim tvarima, Buskirk i sur. (2016) ovdje ih nisu uvrstili u istu kategoriju, nego zasebno. Logično je zaključiti da bi tada njihova zastupljenost bila još i veća, iako su i prema ovoj kategorizaciji zamjetne značajne brojke.

Nadalje, LSD i nedopušteni opijati (poput heroína) na nekim kriptotržištima imali su iste ili gotovo slične postotke dijeleći tako sedmo mjesto. Ostale tvari koje do sada nisu spomenute odnosile su se na droge za poboljšanje fizičkih performansi i izgleda (primjerice anabolički steroidi) te tvari za gubitak težine, uzimajući tada 5% od ukupnog broja prodavača koji su ih prodavali.

Nadalje, spomenuti autori ističu da su, u ovom konkretnom istraživanju, nove psihoaktivne tvari činile 5-10 % svih oglasa te 10-16 % svih prodavača koji su ih prodavali. S obzirom da su za potrebe ovog diplomskog rada od posebnog interesa upravo spomenute nove psihoaktivne tvari, Tablica 5 prikazuje onih deset koje su (sukladno kategorizaciji istraživača) bile najčešće prodavane na pet tada najvećih kriptotržišta.

Tablica 5. Broj prodavača na vodećih pet kripto tržišta 2016. godine koji prodaju deset najčešćih novih psihoaktivnih tvari prema njihovom prosječnom poretku na svim tržištima (Van Buskirk i sur., 2016)

	Alphabay		Nucleus		Dream Market		Hansa		Valhalla	
Vrsta	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2C-x	83	19%	53	26%	67	21%	17	22%	22	24%
DMT	70	16%	35	17%	51	16%	14	18%	14	16%
mefedron	61	14%	24	12%	45	14%	8	10%	9	10%
NBOMe	52	12%	22	11%	29	9%	9	12%	7	8%
efedrin	26	6%	8	4%	21	7%	5	6%	6	7%
DOx	31	7%	6	3%	16	5%	8	10%	6	7%
MDA	35	8%	12	6%	19	6%	3	4%	2	2%
metilon	20	4%	6	3%	15	5%	4	5%	5	6%
sintetski kanabinoidi	28	6%	7	3%	16	5%	2	3%	6	7%
A-PVP	19	4%	4	2%	21	7%	4	5%	4	4%
Ukupno	447		205		314		77		90	

Zahvaljujući nalazima u Tablici 5, vidljivo je da je u 2016. godini najviše prodavača prodavalo nove psihoaktivne tvari iz 2C-X kategorije, DMT, mefedron i NBOMe kategorije. Napomene radi, kategorije 2C-X i NBOMe korištene su kao zajednički naziv za mnoge droge koje se nalaze unutar njih (npr. 2C-B, 2C-I, 2C-E) s obzirom da se prodaju u istom obliku i imaju iste/slične učinke. Identična situacija bila je i s kategorijom sintetskih kanabinoida zbog velikog broja varijacija droga unutar nje (Ammann i sur., 2012; prema Van Buskirk, 2016).

Generalno govoreći, od deset novih psihoaktivnih tvari s tablice, najviše prodavača prodavalo je droge iz skupine fenetilamina (2C-X, NBOMe, efedrin, DOx), nakon čega su ih slijedili prodavači sintetskih katinona (mefedron, metilon i A-PVP), triptamina DMT, MDA (psihodelična droga iz „obitelji“ amfetamina) te sintetskih kanabinoida. Sukladno tome, prodavači novih psihoaktivnih tvari iz skupine piperazina te biljaka i tvari na biljnoj osnovi, ovdje nisu evidentirani kao značajno zastupljeni.

U drugoj relativno sličnoj studiji, Wadsworth, Drummond i Deluca (2018) istraživali su dostupnost pojedinačnih novih psihoaktivnih tvari i njihovih prodavača na kripto tržištima te razmatrali jesu li takva tržišta pouzdana platforma za prodaju takvih tvari. Podaci su se prikupljali od listopada 2015. godine do listopada 2016. godine i to na 22 identificirana kripto tržišta.

Istraživači su pronašli 808 prodavača koji su prodavali 256 vrsta novih psihoaktivnih tvari. Također, zamjetan je bio i ukupan broj pojedinačnih novih droga i prodavača koji se povećao tijekom razdoblja prikupljanja podataka. Samo 24% od ukupnog broja novih droga i 4% prodavača pojavilo se u svakom mjerenju tijekom 12 mjeseci, dok se 21% novih droga i 45% prodavača pojavilo samo jednom tijekom prikupljanja podataka. Dakle, iako se zastupljenost pojedinih novih droga kao i prodavača mijenjala, njihova je sveukupna dostupnost rasla.

Većina novih psihoaktivnih tvari koje su bile dostupne prilikom svakog prikupljanja podataka bile su sintetski katinoni i fenetilamini. Ovi nalazi ujedno sugeriraju da su te tvari mogle biti i najpopularnije kategorije konzumacije.

Autori objašnjavaju kako su uočene modifikacije na ovim kripto tržištima vjerojatno bile posljedica provođenja zakona, sličnosti s tradicionalnim drogama, činjenici da potražnja određene tvari nije odgovarala dostupnosti, kao i narušene reputacije i ostavljanja negativnih komentara nekih kupaca. Iako je tijekom 12 mjeseci obuhvaćenih ovom studijom, šest tržišta zatvoreno zbog nekih od prethodnih razloga, otvoreno je deset novih tržišta. Stoga, unatoč nestabilnostima i eventualnim poteškoćama u poslovanju, zamjenska tržišta izuzetno su otporna i pojavljuju se vrlo brzo (Soska i Christin, 2015; prema Wadsworth, 2018).

Konačno, autori zaključuju da je tada aktualna potražnja i prodaja novih droga, ipak bila ograničena u usporedbi s tradicionalnim drogama poput kanabisa ili MDMA (Caudevilla, 2014; prema Wadsworth, 2018).

Spomenuto su uočili i Soska i Christin (2015) dugoročno analizirajući veliki dio ovog anonimnog tržišnog ekosustava, uključujući 16 različitih kripto tržišta od 2013. do 2015. godine. Autori su konstatairali svojevrсну postojanost u zastupljenosti određenih vrsta droga: kanabis, MDMA i kokain činili su oko 70% ukupne prodaje.

Do sličnih su nalaza došli i Rhumorbarbe, Staehli, Broséus, Rossy i Esseiva (2016) analizirajući kripto tržište Evolution, aktivnog do ožujka 2015. godine. Rezultati su otkrili više od 48 000 oglasa i oko 2700 dobavljača. Nadalje, više od 25% tržišta odnosilo se na proizvode vezane uz kanabis, uključujući marihuanu, njene sjemenke, ulje i sintetske kanabinoide, nakon čega je slijedio MDMA te stimulansi poput kokaina.

Gústafsson (2016) je u razdoblju od studenog 2014. godine do siječnja 2015. godine proveo studiju kojoj je jedan od ciljeva bio istražiti što stanovnici Švedske kupuju na kripto tržištima droga. Uzorak je činilo 570 Šveđana (od kojih je 129 koristilo spomenuta kripto tržišta, a na kojima je njih 51 u posljednjih 12 mjeseci kupovalo nove psihoaktivne tvari).

Tablica 6. prikazuje prvih 20 najčešće kupljenih droga preko kripto tržišta, a do kojih su istraživači došli putem ispunjanih upitnika od strane švedskih stanovnika.

Tablica 6. Najbolje rangiranih dvadeset vrsta droge kod svih dobnih skupina stanovnika Švedske koje su u razdoblju od studenog 2014. godine do siječnja 2015. godine kupljene na kripto tržištima (Gústafsson, 2016)

Vrsta droge	%
1. Kanabis (sve)	62,2 %
2. MDMA (sve)	50,9 %
3. LSD	42,6 %
4. kanabis biljka	36,9 %
5. kanabis hidro*	36,9 %
6. MDMA prašak	36,1 %
7. kanabis smola	31,1 %
8. MDMA tablete	31,1 %
9. magične gljive	23,0 %
10. lijekovi na recept	22,1 %
11. amfetamini	18,9 %
12. ketamin	15,6 %
13. benzodiazepini	15,6 %
14. NBOMe	13,9 %
15. 25I-NBOMe	12,3%
16. DMT	11,5 %
17. 2CB	11,5 %
18. 2C (sve)	11,5 %
19. tramadol	9,8 %
20. amfetamin baza	9 %

* kanabis hidro uzgaja se u zatvorenom prostoru pomoću hidroponskog sustava koji uključuje električnu rasvjetu te opskrbu vodom i hranjivim otopinama ubrizgavanjem u biljku kanabisa (prema Cannabis information and support, 2016)

Dobiveni nalazi su potvrdili da su najpopularnije droge bile kanabis, MDMA i LSD. Nadalje, kupnja novih psihoaktivnih tvari također je bila prisutna. Naime, iako je iz tablice vidljivo da se one ne nalaze u prvih deset najbolje rangiranih, zauzimaju značajan postotak od svih traženih ilegalnih supstanci. Stoga, među dvadeset najtraženijih, pronađeni su fenetilamini (ponajviše iz kategorije NBOMe i kategorije 2C) te triptamini (DMT).

Po pitanju prve kupnje, rezultati su također bili podjednaki. Gústafsson (2016) izvještava da su kod švedskih stanovnika prilikom početnih kupnji najpopularniji MDMA, kanabis i LSD, a unutar deset najboljih također su uključene nove psihoaktivne tvari iz kategorije NBOME, zatim magične gljive i ketamin.

Sumirajući, trenutni dokazi sugeriraju da ilegalne stranice na kripto tržištima droga ipak imaju manju ulogu u opskrbi novim psihoaktivnim tvarima u usporedbi s ponudom i potražnjom tradicionalnih droga. Odnosno, na tim su mjestima najpopularnije droge još uvijek MDMA i kanabis (Barratt i sur., 2013a; prema Stephenson i Richardson, 2014).

Međutim, od novih psihoaktivnih tvari, nalazi pokazuju da, sukladno broju prodavača i interesu kupaca, najviše prostora zauzimaju tvari iz kategorije fenetilamina, sintetskih katinona i triptamina.

Nadovezujući se na prethodno rečeno, trenutna „dominacija“ tradicionalnih droga ne znači da je generalna ponuda i potražnja novih droga zanemariva. Štoviše, uzevši u obzir njihovu zastupljenost na vidljivom dijelu interneta, čini se da je sklonost korisnika i prodavača prema istima, puno veća nego što se naizgled čini. Stoga, potpuno je sigurno da se Europa, ali i cijeli svijet suočava s novim problemima i izazovima od kojih prvo mjesto nepobitno zauzimaju nove psihoaktivne tvari (EMCDDA, 2015; prema Kruithof i sur., 2016).

Zaključno, s obzirom da dosadašnje studije uglavnom naglasak stavljaju na distribuciju tradicionalnih droga, u nastavku su prikazani rezultati studije Kruithofa i sur. (2016) koji su napravili svojevrsnu usporedbu ponude istih na Silk Roadu 2013. godine i na osam značajnih kripto tržišta 2016. godine.

Tablica 7. Trendovi u kategorijama navedenih sredstava ovisnosti: usporedba Silk Rooda 2013. godine i osam značajnih kripto tržišta 2016. godine (Kruithof i sur., 2016)

	2013. godina		2016. godina	
	N	%	N	%
alkohol i duhan	262	2 %	70	<1 %
kanabis	2 493	23 %	18 369	30 %
lijekovi na recept	3 842	35 %	14 511	24 %
MDMA	1 045	10 %	9 972	17 %
stimulansi	1 071	10 %	7 852	13 %
psihodelici	1 521	14 %	6 622	11 %
opioidi	172	2 %	1 979	3 %
ostale droge	430	4 %	962	2 %
Ukupno	10 927	100 %	60 337	100 %

Psihodelici, stimulansi, opioidi i ostale droge ostali su relativno stabilni tijekom vremena. U usporedbi s 2013. godinom, 2016. godine kanabis je imao veći udio na popisu (30% naspram 23%), kao i MDMA. Suprotno tome, lijekovi na recept i psihodelici imali su manji udio u ukupnom popisu nego u 2013. godini. Ova studija vrijedan je nalaz zbog (barem dvije) stvari: 1) spomenuti ukupni udjeli predstavljaju pomak na kripto tržištima prema većoj ponudi rekreativnih droga, 2) zajednička značajka svih tvari navedenih u tablici jest njihov drastičan porast po pitanju količine što dokazuje da je zatvaranje dominantnog Silk Rooda potaknulo širenje poslovanja na velik broj ostalih konkurentnih tržišta koja su se tada razvila.

5. POZITIVNE I NEGATIVNE STRANE KRIPTO TRŽIŠTA DROGA

Kako bi se dao adekvatan prikaz pozitivnih i negativnih strana kripto tržišta droga koje je aktivno ispod vidljive površine interneta, nužno je krenuti od karakteristika tradicionalnog tržišta.

Reuter (2009; prema Aldridge i De'cary-He'tu, 2016) se kratko osvrće na isto, stavljajući naglasak na činjenicu da je broj kupaca s kojima trgovac na takvom tržištu droga može poslovati, vremenski i prostorno ograničen. Naime, prodavač i kupac se moraju sastati kako bi razmijenili robu, a prisutna je i nemogućnost oglašavanja te rizik od širenja ilegalnih operacija. Prethodno navedene značajke tradicionalnog tržišta predstavljaju samo mali dio razloga koji su utjecali na primjenu virtuale trgovine u kontekstu ponude i potražnje sredstava ovisnosti.

Pregledom literature na ovom području, uočeno je prisustvo brojnih polemika u vidu prednosti i nedostataka djelovanja kripto tržišta droga.

S time u vezi, uočeni su i naponi nekolicine autora koji prednjače u detektiranju i opisivanju uloge i utjecaja ovog novog oblika tržišta.

Aldridge i De'cary-He'tu u nekolicini se svojih radova (Aldridge i De'cary-He'tu 2014; 2015; 2016) pitaju je li kripto tržište droga uistinu isključivo loša inovacija. U pokušaju davanja odgovora na temeljno pitanje koje postavljaju, isto dodatno razrađuju sljedećim potpitanjima:

a) Kakva je kvaliteta droge, tj. njena čistoća na kripto tržištu?

Tradicionalno tržište droga, kako to autori tvrde, primjer je tržišta gdje kupci ne mogu biti sigurni dobivaju li zaista ono što misle da kupuju. Barratt, Ferris i Winstock (2014; prema Aldridge i De'cary-He'tu, 2015) tvrde da kupci na kripto tržištu droga vrlo vjerojatnije dobivaju proizvod koji su namjeravali kupiti te da je taj proizvod u većini slučajeva bolje kvalitete. Iako je evidentno da kvaliteta proizvoda nije zagarantirana, obilježja samog tržišta zasigurno utječu na smanjenje potencijalno štetnih učinaka. Primjer takvog obilježja jesu korisničke povratne informacije koje pridonose reputaciji prodavača ili postojanje foruma na kojima prodavači obavještavaju ostale sudionike o vlastitim iskustvima s nepoštenim kupcima ili zloupotrebe transakcija (Hardy i Norgaard, 2015). S time se slažu Barratt i sur. (2013; prema Nasser, 2014) koji konstatiraju da „*on-line*“ forumi imaju ključnu ulogu u smanjenju štete predstavljajući tako svojevrsan pristup sveobuhvatnijim i relevantnijim informacijama/uputama o konzumaciji određenih droga.

No, iako je veća čistoća droge naizgled poželjna karakteristika, autori napominju da ista predstavlja „mač s dvije oštrice“. Naime, Darke i sur. (1996; prema Aldridge i De'cary-He'tu, 2015) upozoravaju na nerijetke slučajeve predoziranja u situacijama „ulaska“ čišćeg, odnosno kvalitetnijeg proizvoda na tržište, ukoliko konzumenti ne prilagode svoje doze.

b) Reducira li ovo tržište rizike koji kod kupaca nisu povezani s drogama?

Rizici koji su indirektno povezani s poslovanjem na kripto tržištu droga su, između ostalih, prijevare i rizik od uhićenja. Kao što to Aldridge i De'cary-He'tu (2015) spominju, mogućnost prijevare ne odnosi se samo na potencijalne prijevare između kupaca i prodavača. Drugim riječima, kada se kripto tržište zatvori zbog djelovanja zakona (kao što je to bio slučaj sa Silk Roadom), hakiranja ili odustajanja administratora tog tržišta, svi korisnici gube sredstva koja imaju na računima.

Međutim, postoje određeni rizici koji su, korištenjem ovakvog oblika prodaje i potražnje droga, ipak djelomično reducirani. Barratt, Ferris i sur. (2016; prema Barratt i Aldridge, 2016) temeljem prikupljenih nalaza zaključuju da korisnici prijavljuju manje slučajeve nasilja i prijetnji u usporedbi s tradicionalnim tržištem.

c) Ima li povećan pristup drogama zbog razvoja kripto tržišta, ujedno i povećanu konzumaciju?

Iako ne postoji jednoznačan odgovor, Aldridge i De'cary-He'tu (2015) ističu dva direktna i jedan indirektni mehanizam kroz koje kripto tržište droga može povećati njenu uporabu: prvi mehanizam odnosi se na spoznaju da kripto tržište stavlja na raspolaganje „paletu“ psihoaktivnih tvari koje inače ne bi bile dostupne na tradicionalnom tržištu. Drugi mehanizam baziran je na intenziviranju uporabe već postojećih ovisnika zbog povećanog pristupa visokokvalitetnim drogama.

S tim u vezi, valja se prisjetiti nekolicine prednosti koje ovakva „on-line“ kupnja nudi (prvenstveno je to izbjegavanje interakcija licem-u-lice, odnosno omogućavanje anonimnosti). Ako se iz „udobnosti doma“ na ovaj način privlače potencijalni kupci, logično je zaključiti da takav olakšan pristup nabave može povećati prevalenciju uporabe (novih) droga. Aldridge, Stevens i Barratt (2017) upozoravaju na sljedeću opasnost: korisnici prilikom traženja određene droge, susreću potencijalno slične i tako proširuju svoj repertoar.

Nadalje, postoji i tzv. neizravni put povećanja uporabe droga koji se očituje kroz nabavu iste od strane dilera koji tu istu robu kasnije preprodaju na lokalnoj uličnoj razini. Na taj način

zalihe koje nabavljaju na kripto tržištu imaju štetne učinke za korisnike koji ih nisu direktno kupili tim (virtualnim) putem.

d) Postoje li prednosti kripto tržišta droga namijenjene širem društvu?

Nasseri (2014) ističe da je razvoj kripto tržišta novi kriminološki fenomen iako ne tendira davanju predznaka. Očigledni nedostaci ovog tržišta su njegova nezakonitost u vidu prodaje i kupnje ilegalne robe i usluga te, kako to Aldridge i sur. (2017) zaključuju, proširen pristup tvarima koje inače nisu (lako) dostupne na lokalnoj razini (najčešće su to droga poput kanabisa i ecstasya zajedno sa psihodelicima, lijekovima na recept i novim psihoaktivnim tvarima).

Iako je jasno da kripto tržište droga mogu povećati štetu, što je vidljivo kroz prethodna objašnjenja, postoje određeni pozitivni elementi koji se ne smiju zanemariti. Na prvom mjestu jest općenito bolja informiranost korisnika o sadržaju droge. Aldridge i sur. (2017) objašnjavaju ulogu interneta 1990-ih godina u proširenju informacija o ilegalnim drogama, poglavito u obliku foruma. Osim podataka o doziranju, kombinaciji droga, potencijalnim rizicima i sl., ovo tržište ide „korak naprijed“ nudeći tako mogućnost izravne diskusije između kupca i prodavača (primjerice, savjeti o korištenju, podatci o dostupnosti „nove robe“...). Nadalje, evidentne su i neke tehnološke inovacije koje se stvaraju i potiču iako, u kontekstu nezakonitog poslovanja, imaju negativne konotacije.

Prema Aldridge i De´cary-He´tu (2015) one obuhvaćaju:

- mogućnost anonimne kupnje koja se stječe konstantno novim uslugama koje se pokreću svaki mjesec. Tome u prilog svjedoči i nedavno stvorena platforma „Dark Wallet“, odnosno sustav koji kombinira isplate više pojedinaca kako bi onemogućio povezivanje kupnje i konkretne osobe, a sve s ciljem zaštite privatnosti.
- rapidnu evoluciju sustava plaćanja
- „eksploziju“ vrijednosti i stabilnost kriptovaluta, posebice bitcoina. Nakamoto (2008; prema Nasseri, 2014) ukazuje kako je bitcoin razvijen upravo s pozitivnom namjerom da zadrži privatnost ljudi i dopusti strankama izravne kontakte, tj. transakcije bez potrebe za uključivanjem treće strane. Iako, Nasseri (2014) uvidom u studije (Basu, 2014; Barnett 2014; Barratt i sur., 2014), konstatira da je razvoj ovih virtualnih valuta olakšao raspon nezakonitih aktivnosti koje prethodno nisu bile predvidljive.

Zaključno, treba biti oprezan u generaliziranju te pažljivo sagledati prednosti i nedostatke prije brzopletog zaključivanja o dobrim stranama i manama tih tržišnih mjesta.

6. BUDUĆNOST KRIPTO TRŽIŠTA DROGA

6.1. Aktualne spoznaje o budućnosti kripto tržišta droga

Rast i razvoj aktualnih kripto tržišta droga kao i otpornost na provođenje zakona, sugeriraju da će važnost i utjecaj ovog oblika tržišta droga u narednim godinama još više porasti (Aldridge i De´cary-He´tu, 2016). Stoga, treba biti realan i voditi se pretpostavkom autora Barratta i Aldridge (2016) da će ovo tržište evoluirati i tako smanjiti eventualne prepreke za ulazak na isto. Spomenutom razvitku ide u prilog i djelovanje medija koji su oduvijek bili sudionici rasta i razvoja kriminaliteta. Primjerice, društveni mediji dovode do foruma i mobilnih aplikacija koji su tada osnova za prikrivene diskusije i reklamiranje droga. Slično tome, masovni mediji ovu vrstu tržišta često opisuju kao „eBayom za droge“ aludirajući na negativne implikacije koje taj izraz potencira: stvaranje moralne panike i prikazivanje policije i ostalih odgovornih, u negativnom „svjetlu“ kao znak njihove slabosti i/ili neuspjeha. Time se, između ostalog, u krugovima javnosti stvaraju nezadovoljstva i nepotrebne napetosti.

Postojeće stanje, za sada, ne govori o uspješnom suzbijanju rada ovog tržišta u budućnosti. Djelomično je to zato jer još uvijek ne postoji dovoljno dokaza koji bi, barem okvirno, dali naslutiti koliki udio svjetskog stanovništva na ovaj način nabavlja i prodaje drogu.

Ipak, izazov koji je pred agencijama i institucijama možda jest velik, ali nije neizvediv. Aldridge i De´cary-He´tu (2016; prema Barratt i Aldridge, 2016) prepoznaju sljedeće limite u potencijalnom napretku ovog tržišta:

- 1) tehnologije na koja se ova tržišta oslanjaju mogu doživjeti neuspjeh i pasti
- 2) provođenje zakona i eventualne prijevare mogu utjecati na povjerenje koje je osnova poslovanja i time ugroziti rad regulatornih mehanizama
- 3) kupci s vremenom, mogu uvidjeti postojanje rizika ovakve kupnje koji trenutno nisu prepoznati i početi preferirati postojeće tradicionalne kanale.

Konačno, iako nalazi sugeriraju da se kripto tržište droga neprestano širi, budućnost ovog fenomena može postati neizvjesna samo ukoliko se naponi ulože u detektiranje i praćenje stanja, a potom i planirana, upornija i obuhvatnija zakonska djelovanja.

6.2. Nužni napori za uspješno provođenje zakona

Van Slobbe (2016) kao najreprezentativniji primjer dosadašnje uspješne provedbe zakona u detektiranju i zatvaranju kripto tržišta, navodi slučajeve suzbijanja Silk Rooda (uključujući i njegove verzije). Prema autoru, najvažniji je cilj tih intervencija bio stavljanje istih pod kontrolu u vidu zatvaranja tržišta te progon i uhićenje odgovornih. Iako, bilo je izazovno predvidjeti kako će se situacija dalje odvijati i koje će rizike suzbiti, a koje ispotencirati. Međutim, autor konstatira da je ubrzo postalo jasno da ključni akteri imaju tri mogućnosti nakon kraha kripto tržišta droga:

- 1) počinju djelovati na drugom mjestu i to na pojedinačnoj osnovi
- 2) skupina kupaca i prodavača kreira novo kripto tržište što je prije moguće, gdje ista grupa korisnika može nastaviti i širiti stvorenu trgovinu
- 3) dio ključnih aktera prestaje kupovati i prodavati drogu.

Na osnovi spomenutog kao i na osnovi ranije prikazane studije Kruithofa i sur., vidljivo je da je navedeni cilj intervencija bio djelomično ostvaren iako je nova situacija svjedočila negativno promijenjenom stanju po pitanju veće ponude i potražnje droga. Međutim, zaključke ne treba generalizirati u smislu neučinkovitosti agencija za provedbu zakona. Umjesto toga, poželjnije je reći da se ipak na ovaj način unijela doza nepovjerenja u funkcioniranje kripto tržišta droga i ponukala misao da je riječ o obliku tržišta koje ipak nije u potpunosti sigurno i anonimno, kao što se činilo.

Nadalje, Buxton i Bingham (2015) smatraju da tradicionalne strategije provedbe zakona i policijske tehnike nisu prikladne za suočavanje s *dark web-om* i cijelim nizom skrivenih usluga. Pritom sugeriraju da dosadašnja oslanjanja na prikriveni nadzor ili stvaranje nepovjerenja, aludirajući na velike rizike od progona i uhićenja, više nisu dostatna. Stoga, alternativni se pristupi trebaju temeljiti na načelima smanjenja štete ili, primjerice, pragmatičnom odgovoru na promjenjive internetske tehnologije.

O načelima smanjenja štete govori i aktualna politika droga u Australiji koja naglašava da je nemoguće ostvariti društvo bez droge, ali da je moguće prevenirati učestaliju konzumaciju i prodaju iste. Kroz postojeće politike, australska vlada orijentirana je na:

- povećanje znanja i razumijevanja uporabe droga u široj zajednici
- unaprjeđenje života trenutno aktivnih ili bivših ovisnika

- smanjenje smrtnosti, bolesti i kriminaliteta koji su posljedica konzumacije droga
- osiguranje širokog spektra pristupačnih zdravstvenih i socijalnih usluga (Trinmingham, 2012; prema Nasseru, 2014).

Barratt (2012; prema Nasseru, 2014) kao jedan od većih izazova ključnih institucija ističe nemogućnost identificiranja glavnih aktera i njihovog kriminalnog djelovanja na kripto tržištu droga. Autor potencijalno rješenje vidi u upotrebi aktivnosti koje će ometati isporuku naručenog proizvoda. Iako se proces naručivanja i dogovaranja odvija virtualno, na kraju svake transakcije slijedi slanje na znanu adresu. Upravo zbog tog aspekta, presretanje paketa i zapljena istih mogu, osim sprječavanja upotrebe droge, potencijalno dovesti do odgovornih osoba. Ipak, treba biti realan i utvrditi da je otkrivanje i presretanje bilo koje ilegalne stvari poput traženja igle u plastu sijena (Martin, 2013; prema Nasseru, 2014).

Martin (2014) proširuje spomenuto presretanje u vidu dodatnih mjera koje bi agencije za provedbu zakona mogle činiti. To se odnosi na postavljanje kamera koje bi nadzirale adresu prijema pošiljke ili postavljanje istih unutar paketa kako bi se snimila osumnjičena osoba koja ga preuzima i otvara.

Sumirano, uvidom u prijedloge potencijalnih intervencijskih strategija (Barratt i sur., 2014; Christin, 2012; Martin, 2014), Nasseru (2014) navodi njihov širok spektar. S obzirom da su ostali autori (Ciancaglini, Balduzzi, Goncharov i McArdle, 2013; Van Slobbe, 2016) također razmišljali u istom ili sličnim smjerovima, baveći se prijedlozima intervencija koje imaju potencijal, u Tablici 8 je prikazana njihova komparacija.

Tablica 8. Komparacija nekih potencijalno učinkovitih strategija u provođenju politike suzbijanja droga na kriptu tržištu (Ciancaglino i sur., 2013; Nasser, 2014; Van Slobbe, 2016)

Strategije		
Ciancaglino i sur. (2013)	Van Slobbe (2016)	Nasser (2014)
- skriveno praćenje i mapiranje skrivenih usluga	- suzbijanje rada glavnih aktera, odnosno administratora i moderatora kriptu tržišta	- ometanje TOR mreže
- praćenje internetskih društvenih stranica	- investiranje u tehnike prikupljanja podataka	- ometanje financijske infrastrukture
- semantička analiza	- stručne provjere pošte	- ometanje modela isporuke
- profiliranje tržišta/ transakcija	- razvijanje strategije koja bi utjecala na smanjenje povjerenja između prodavača i kupca	- prikriveno istraživanje
		- „Laissez faire“ politika

Pregledom tablice, uočena su razmišljanja autora koja se djelomično kreću istim, ali i različitim pravcima. Preklapanja predloženih strategija djelomično su vidljiva u segmentu poštanske isporuke, odnosno sofisticiranih i uzastopnih pregleda pošiljki kako bi se onemogućila uspješna dostava (imajući na umu metode prikrivanja koje prodavači koriste, ali i potrebu povećanja ljudskih resursa koji će obavljati detaljne preglede).

Ometanje TOR mreže i financijske infrastrukture može se zajedno promatrati s obzirom da je funkcioniranje kriptu tržišta nemoguće bez oba elementa. Iako, radi se o izazovnim strategijama koje, Overlier i Syverson (2006; prema Nasser, 2014), smatraju kompliciranima. Razlog teže provedbe vide u znatnoj količini novca za obuku osoblja koje bi pronalazilo skrivene usluge i manipuliralo kriptu valutama, a sve s ciljem njihove nestabilnosti i kašnjenja transakcija.

Nadalje, prikriveno istraživanje odnosi se na prikrivanje agenata koji bi se predstavljali kao potencijalni prodavači ili kupci i na taj način prikupili dokaze o ilegalnim aktivnostima druge strane. Istodobno, može se povezati sa strategijom skrivenog praćenja i mapiranja skrivenih usluga. Isto je uspješnije ukoliko postoje adekvatne tehnike prikupljanja podataka (kako bi se povezalo nadimke prodavača i internetsku aktivnost s određenim IP adresama).

Uzevši u obzir što se ovom strategijom želi postići, evidentno je preklapanje iste sa strategijom suzbijanja rada glavnih aktera i unošenja nepovjerenja u odnose. Drugim riječima, jednim bi se udarcem mogle „ubiti dvije muhe“. Iako, treba imati na umu da su prodavači na kripto tržištu droga izuzetno svjesni prikriivenih istraživanja, stoga često poduzimaju mjere predostrožnosti i koriste privremene internetske stranice (Van Buskirk i sur., 2013; prema Nasseri, 2014).

Kao inovativne strategije, vrijedno je spomenuti: praćenje internetskih društvenih stranica na kojima se razmjenjuju informacije i adrese novih skrivenih usluga, semantičku analizu (koja može pomoći u izgradnji semantičke baze podataka i praćenja budućih nezakonitih aktivnosti) i profiliranje tržišta, odnosno transakcija kako bi se prikupile informacije o ključnim akterima tržišta i izgradili njihovi pojedinačni profili.

Konačno, iako možda zvuči kao svojevrsna predaja, Martin (2014; prema Nasseri, 2014), govori da je posljednja alternativa ne miješati se uopće. Kao argument, autor ističe potencijalne nuspojave zatvaranja kripto tržišta droga, bazirajući se ponajviše na preseljenju trgovine na tradicionalna tržišta i, s time u vezi, posljedicu povećanja nasilja koje bi takvo direktno poslovanje moglo prouzročiti.

7. ZAKLJUČAK

Tržište droga u posljednjih se desetak godina značajno promijenilo. Ponuda i potražnja ilegalnih supstanci uvelike je pod utjecajem modernizacije, globalizacije te korištenja sofisticirane tehnologije, poglavito interneta. Spomenuta obilježja olakšavaju distribuciju ilegalnih roba i usluga, a internet tako postaje novi komunikacijski medij i novi kanal opskrbe drogama. Njegov nevidljiv dio, tzv. *deep web*, zauzima mnogo više prostora od površinskog sloja interneta poglavito zbog visokog stupnja privatnosti i anonimnosti koje nudi svojim korisnicima. Dok se na *deep web-u* nalaze stranice koje uglavnom nisu zlonamjerne, jedan njegov dio, tzv. *dark web*, koristi se za kriminalne aktivnosti i ilegalna djelovanja.

Kripto tržište kao novi oblik tržišta droga, postao je važan fenomen koji producira nove puteve, puteve kojima se nezaustavljivo „širi“ ilegalna roba i usluge. U kontekstu ovog diplomskog rada, ovdje se poglavito misli na distribuciju starih i novih droga. Riječ je dakle, o platformi koja omogućuje i olakšava procese razmjene ilegalnih droga uz osiguravanje anonimnosti. „Zahvaljujući“ ovom tržištu, stvoreno je sigurnije okruženje za vlastito djelovanje i općenito govoreći, poslovanje. Time se kupnja i prodaja droga preselila ili, bolje govoreći, proširila s tradicionalnog tržišta na virtualno, a preteča takvog djelovanja ponajprije se očitovala u „*on-line*“ forumima za raspravu. U tom pogledu, Silk Road i ostala slična tržišta koja su se neposredno nakon toga razvila, omogućila su anonimnu kupnju droga diljem svijeta predstavljajući tako pravi primjer kriminalne inovacije.

Bazirajući se na poslovanje kripto tržišta, uvidom u literaturu i nekolicinu provedenih studija, uočeno je djelovanje četiri glavna aktera. Uz postojanje administratora i moderatora, pozornost je usmjerena na kupce i prodavače. No, srž svega je u izgradnji i održavanju dobre reputacije prodavača zahvaljujući kojoj se kupci odlučuju poslovati upravo s odabranim ljudima. Jednom kada je posao dogovoren, odnosno kada kupac pregledom ponude odabere određenu vrstu droge, započinje transakcijski proces koji se odvija kroz nekoliko koraka opisanih u prethodnim poglavljima. Sumirano, važno je istaknuti posjedovanje kripto valute (najčešće bitcoina) kojom se plaća željeni proizvod te pohranjivanje iste dok kupac ne potvrdi primitak narudžbe čime se osigurava pravednost i sigurnost plaćanja.

Posebna pozornost u ovom diplomskom radu bila je usmjerena na pojavu novih psihoaktivnih droga kao jednog od glavnih javnozdravstvenih problema današnjice. U literaturi se, s obzirom da je većina novih psihoaktivnih tvari derivat tradicionalnih, spominje nekolicina različitih klasifikacija. Ipak, uočeno je ovih šest kategorija: sintetski kanabinoidi, sintetski

katinoni, piperazini, fenetilamini, triptamini te biljke i tvari na biljnoj osnovi. Zahvaljujući dosadašnjim spoznajama, poznato je kako su sintetski kanabinoidi i sintetski katinoni dvije najveće skupine. No, sve ove skupine zajedno s trenutno neidentificiranim i nesvrstanim tvarima, uspješno izbjegavaju postojeća zakonodavstva. Tome u prilog ide i konstantna modifikacija kemijskih sastava, oponašanje učinaka tradicionalnih droga kao i korištenje vidljivog dijela interneta (uz ionako široku zastupljenost na *dark web-u*) za prodaju i kupnju istih.

Iako oskudne u kvantiteti, studije koje su se bavile ponudom i potražnjom ilegalnih droga na kriptu tržištu, ukazuju na činjenicu da je još uvijek prisutna dominacija tradicionalnih droga poput kanabisa i MDMA te farmakoloških lijekova. Iako, zastupljenost novih psihoaktivnih tvari nije zanemariva. Štoviše, broj prodavača i dostupnost pojedinih novih droga konstantno raste, a u tome prednjače tvari iz skupine fenetilamina, sintetskih katinona i triptamina. Ovi nalazi dodatno zabrinjavaju uzme li se u obzir činjenica da je riječ o tržištu koje je vrlo dinamično i fleksibilno te otporno na provedbe zakona.

Nadalje, postojanje takvog dinamičnog tržišta izazvalo je brojne polemike istaknutih autora u kontekstu njegovih pozitivnih i negativnih strana. Na osnovu svega do sada navedenog, može se zaključiti kako ovo tržište nije nužno loše i štetno. Činjenice koje tome idu u prilog poglavito se tiču čistoće droga, tj. njihove bolje kvalitete, manje nasilja u usporedbi s tradicionalnim tržištem te boljom informiranosti u pogledu doziranja, preveniranja rizika, kombiniranja više supstanci i sl., a koje omogućuje izravna diskusija kupca i prodavača. Ipak, unatoč tome, evidentno je intenziviranje upotrebe droga kako kod starih, tako i kod novih korisnika upravo zbog anonimnosti, brze transakcije, jednostavnosti narudžbe te, između ostalog, širokih „paleta“ droga koje na uličnoj razini nisu dostupne. Temeljem toga, moguće je zaključiti kako ovaj oblik tržišta nadopunjuje, a ne zamjenjuje, tradicionalno tržište droga jer, kao što je rečeno, posjeduje veći opseg ilegalnih supstanci.

S obzirom da kriptu tržište stvara i učvršćuje globalnu mrežu kupaca i prodavača, moguće je naslutiti da će važnost istog porasti i štoviše, smanjiti prepreke za ulazak i djelovanje na istom. Kako do toga ipak ne bi došlo, stručnjaci sugeriraju na potencijalne limite u njegovom napretku. S obzirom na nemogućnost identificiranja glavnih aktera, čini se logičnim napore preusmjeriti na strategije vezane uz rizike slanja i otkrivanja pošiljki, odnosno aktivnosti nadgledanja i zapljena istih. Osim toga, neke od strategija uključuju prikrivena istraživanja i

smanjenje povjerenja između kupaca i prodavača kao i suzbijanje rada glavnih aktera u kontekstu ometanja TOR mreže i tome sličnih preduvjeta poslovanja.

Konačno, pojava i daljnji razvoj kripto tržišta droga rastući je istraživački izazov, ali i izazov agencija za provedbu zakona. Činjenica je da je, unatoč postojećim naporima, još uvijek riječ o nedovoljno istraženoj pojavi i vidljivom manjku znanstvene literature. Upravo se zato javlja potreba za detektiranjem stvarnog stanja po pitanju ponude i potražnje starih, ali i novih psihoaktivnih tvari. Samo sveobuhvatnim razumijevanjem, a na osnovu toga i djelovanjem, može se „uhvatiti u koštac“ s ovim fenomenom. U tom kontekstu, i ovaj je diplomski rad nastojao proniknuti u složeno i zahtjevno područje kripto tržišta droga. Ipak, potrebno je učiniti mnogo više od toga...

Stoga, ostaje nada da će ove spoznaje potaknuti odgovorne i zainteresirane strane na daljnje proaktivno djelovanje, djelovanje kakvo suvremeno i civilizirano društvo današnjice zaslužuje.

8. LITERATURA

1. Aldridge, J., De'cary-He' tu, D. (2014). Not an 'eBay for Drugs': The Cryptomarket "Silk Road" As a Paradigm Shifting Criminal Innovation. Posjećeno 26. veljače 2018. godine na mrežnoj stranici:
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2436643
2. Aldridge, J., De'cary-He' tu, D. (2015). Cryptomarkets: The Darknet As An Online Drug Market Innovation. Posjećeno 26. veljače 2018. godine na mrežnoj stranici:
<http://daviddhetu.openum.ca/files/sites/39/2017/04/Nesta-Final-Report.pdf>
3. Aldridge, J., De'cary-He' tu, D. (2016). Hidden wholesale: The drug diffusing capacity of online drug cryptomarkets. *International Journal of Drug Policy*, 35, 7-15.
4. Aldridge, J., Stevens, A., Barratt, M. J. (2017). Will growth in cryptomarket drug buying increase the harms of illicit drugs? Posjećeno 26. veljače 2018. godine na mrežnoj stranici:
https://www.researchgate.net/publication/318852751_Will_growth_in_cryptomarket_drug_buying_increase_the_harms_of_illicit_drugs
5. Bago, N. (2016). Deep Web. Završni rad. Sveučilište Sjever, Sveučilišni centar Varaždin.
6. Barratt, M. J., Aldridge, J. (2016). Everything you always wanted to know about drug cryptomarkets* (*but were afraid to ask). *International Journal of Drug Policy*, 35, 1-6.
7. Bojić, B. (2017). Stanje i perspektive kriptovaluta. *Svarog*, 15, 184-197.
8. Boras, I. (2015). Rastući problem intoksikacije novim psihoaktivnim tvarima. Diplomski rad. Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
9. Buxton, J., Bingham, T. (2015). The Rise and Challenge of Dark Net Drug Markets. *Policy Brief*, 7, 1-24.
10. Bunjaku, F., Gjorgieva-Trajkovska, O., Miteva-Kacarski, E. (2017). Cryptocurrencies- advantages and disadvantages. Posjećeno 05. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici: eprints.ugd.edu.mk/18707/1/Cryptocurrencies.pdf
11. Cannabis information and support. (2016). 5 differences between hydro and bush weed. Posjećeno 10. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici:
<https://cannabissupport.com.au/news/weed-watch-blog/2016/august-2016/5-differences-between-hydro-and-bush-weed/>

12. CARNet (2007). Tor- mreža za anonimnost. Posjećeno 06. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici:
<https://www.cis.hr/www.edicija/LinkedDocuments/CCERT-PUBDOC-2007-07-197.pdf>
13. Ciancaglini, V., Balduzzi, M., Goncharov, M., McArdle, R. (2013). Deepweb and Cybercrime: It's Not All About TOR. Posjećeno 10. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici Trend Micro: <http://www.trendmicro.de/media/wp/deepweb-and-cybercrime-whitepaper-en.pdf>
14. Čekeravac, Z., Dvorak, Z., Čekeravac, P. (2016). Da li je „tamni internet” dubok i taman? *FBIM Transactions*, 4 (2), 53-65.
15. Čižmešija, T. (2017). Specifičnosti zbrinjavanja intoksikacija novim psihoaktivnim tvarima. Diplomski rad. Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
16. Doležal, D., Jandrić Nišević, A. (2017). Mogućnosti i izazovi u istraživanju tržišta ilegalnim drogama. *Anomija društva i posljedice (473-485)* Petrović, J. i Jovanić, G. (ur.), Banja Luka: Centar modernih znanja.
17. Dundović, D. (1998). Ilegalni promet i trgovina opojnim drogama. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 5 (2), 605-624.
18. EMCDDA-Europol (2013). *EU drug markets report: a strategic analysis*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
19. EMCDDA (2016). *Europsko izvješće o drogama 2016: Trendovi i razvoj*. Luksemburg: Ured za publikacije Europske unije.
20. Fearn, V. (2016). Deaths involving legal highs in England and Wales: between 2004 and 2013. Posjećeno 12. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici Office for National Statistic:
<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/deaths/articles/deathsinvolvinglegalhighsinenglandandwales/between2004and2013>.
21. Finklea, K. (2017). Dark Web. Posjećeno 05. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici: Congressional Research Service: <https://fas.org/sgp/crs/misc/R44101.pdf>
22. Gaziarifoglu, Y. (2011). Risk Factors of Drug Dealing in Open-Air Markets. *RTM Insights*, 13, 1-3.
23. Gilbert, M., Dasgupta, N. (2017). Silicon to syringe: Cryptomarkets and disruptive innovation in opioid supply chains. *International Journal of Drug Policy*, 46, 160-167.
24. Gluić, H. (2016). Nove psihoaktivne tvari: sintetski kanabinoidi i sintetski katinoni. Diplomski rad. Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

25. Gústafsson, B. J. (2016). Darknet Market Usage Among Swedish Residents. Posjećeno 13. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici Skemman: <https://skemman.is/bitstream/1946/24913/1/Darknet%20market%20usage%20among%20swedish%20residents.pdf>
26. Hardy, R. A., Norgaard, J. R. (2016). Reputation in the Internet black market: an empirical and theoretical analysis of the Deep Web. *Journal of Institutional Economics*, 12 (3), 515–539.
27. Home Office (2015). New Psychoactive Substances (NPS). Resource pack for informal educators and practitioners. Posjećeno 12. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/544030/6_1845_HO_NPS_Resources_Booklet_June16_v10.pdf
28. Ilić, M., Spalević P., Spalević, Ž., Veinović, M., Aleja K. S. A. (2017). Deep web i dark web – Potreba ili zloupotreba. *INFOTEH-JAHORINA*, 16, 635- 639.
29. Jeriček, H. (2002). Internet i ovisnost o internetu u Sloveniji. *Medijska istraživanja*, 8 (2), 85-101.
30. Katalinić, D., Huskić, A. (2016). Izvješće o osobama liječenim zbog zlouporabe psihoaktivnih droga u Hrvatskoj u 2015. godini. Posjećeno 02. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo: https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2013/11/DROGE_2015_Izvjesce_KONACNO_M.pdf
31. Klarić, D. (2007). Današnji trendovi kriminala u svezi sa zluporabom droga i važne karakteristike kriminalističko-metodičkog pristupa u suzbijanju. *Policijska i sigurnost*, 17 (3-4), 219-242.
32. Knežević, S., Bilić, N., Petrović, T. (2015). Utjecaj novih komunikacijsko informacijskih tehnologija na ponašanje potrošača u kupovini prehrambenih proizvoda. U Zlatović, D. (ur.), *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 1-2, 85-97, Šibenik, Veleučilište u Šibeniku.
33. Križanac, Z. (2016). Dostupnost i prevalencija novih psihoaktivnih tvari. Diplomski rad. Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu.
34. Kruithof, K., Aldridge, J., Décary Héту, D., Sim, M., Dujso, E., Hoorens, S. (2016). Internet-facilitated drugs trade: An analysis of the size, scope and the role of the Netherlands. RAND Corporation, California.

35. Leskovar, L. (2017). Prevalencija konzumiranja i uvjerenja o psihoaktivnim tvarima mladih u odgojnim ustanovama. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
36. Martin, J. (2014). Lost on the Silk Road: Online drug distribution and the 'cryptomarket'. *Criminology & Criminal Justice*, 14 (3), 351–367.
37. Milić, P., Spalević, Ž. (2014). Elektronski novac - stanje i izazovi. *INFOTEH-JAHORINA*, 13, 749-753.
38. Munksgaard, R., Demant, J., Branwen, G. (2016). A replication and methodological critique of the study "Evaluating drug trafficking on the Tor Network". *International Journal of Drug Policy*, 35, 92-96.
39. Nasser, R. (2014). An Investigation of Cryptomarkets: Assessing the Online Drugs Trade from the Perspectives of Australian Health and Law Enforcement Agencies. Posjećeno 27. veljače 2018. godine na mrežnoj stranici:
<https://www.researchonline.mq.edu.au/vital/access/services/Download/mq:42116/SOURCE1?view=true>
40. O' Hagan, A., Smith, C. (2017). A New Beginning: An Overview of New Psychoactive Substances. *Forensic Research & Criminology International Journal*, 5 (3), 1-13.
41. Ormsby, E. (2016). Silk Road: insights from interviews with users and vendors. U: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (ur.): The internet and drug markets (61-67). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
42. Penny, C. (2016). The organization of cyber crime. *York University Criminological Review*, 1, 67-85.
43. Rančić, T. (2016). Dostupnost i prevalencija novih psihoaktivnih tvari. Diplomski rad. Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu.
44. Rhumorbarbe, D., Staehli, L., Broséus, J., Rossy, Q., Esseiva, P. (2016). Buying drugs on a Darknet market: a better deal? Studying the online illicit drug market through the analysis of digital, physical and chemical data. *Forensic Science International*, 267, 173-182.
45. Sajter, D. (2017). Kriptovalute, bitcoin, blockchain i slične čudnovatosti. Posjećeno 04. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici:
<https://www.bib.irb.hr/888622/download/888622.kriptovalute.pdf>

46. Schober, S. (2015). Deep Dark Web Of The Internet Iceberg. Posjećeno 07. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici Scott Schober: <https://scott schober.com/deep-dark-web-of-the-internet-iceberg/>
47. Soska, K., Christin, N. (2015). Measuring the Longitudinal Evolution of the Online Anonymous Marketplace Ecosystem. Posjećeno 15. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici Usenix:
<https://www.usenix.org/system/files/conference/usenixsecurity15/sec15-paper-soska-updated.pdf>
48. Stephenson, G., Richardson, A. (2014). New Psychoactive Substances in England: A review of the evidence. Home Office, USA.
49. Škare, V. (2006). Internet kao novi kanal komunikacije, prodaje i distribucije za segment mladih potrošača. Market-Tržište, 18 (1-2), 29-40.
50. Turudić D. A., Milić, J., Štulina, K. (2017). Korištenje kriptovaluta u međunarodnom poslovanju. U Filipović, V. (ur.), Zbornik Sveučilišta Libertas: 1-2 (1-2), 191-210. Zagreb, Sveučilište Libertas.
51. UNODC (2016). NPS. New Psychoactive Substances. Posjećeno 12. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici:
https://www.unodc.org/documents/scientific/NPS_leaflet_2016_EN_LORES.pdf
52. Van Buskirk, J., Naicker, S., Bruno, R., Burns, L., Breen, C., Roxburgh, A. (2016). Drugs and the Internet. Sydney: National Drug and Alcohol Research Centre.
53. Van Hout, M. C., Bingham, T. (2014). Responsible vendors, intelligent consumers: Silk Road, the online revolution in drug trading. International Journal of Drug Policy, 25, 183-189.
54. Van Slobbe, J. (2016). The drug trade on the deep web: a law enforcement perspective. U: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (ur.): The internet and drug markets (77-83). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
55. Vrandečić, M. (2016). Svakodnevno surfate samo po 'vrhu sante leda' jer sve ostalo je 'deep web': stručnjaci pojašnjavaju kako funkcionira 'tamna strana interneta'. Posjećeno 07. svibnja 2018. godine na mrežnoj stranici Slobodna Dalmacija:
<https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/crna-kronika/clanak/id/448967/svakodnevno-surfate-samo-po-vrhu-sante-leda-ger-sve-ostalo-je-deep-web-strucnjaci-pojasnjavaju-kako-funkcionira-tamna-strana-interneta>

56. Vučinić, S., Srnić, D. (2012). Farmakološke i toksikološke karakteristike novih psihoaktivnih supstanci. Časopis saveza farmaceutskih udruženja Srbije, 62 (2), 156-164.
57. Zekanović - Korona, Lj., Klarin, T. (2012). Internet: informacijsko-komunikacijska platforma za nove načine putovanja. Medijska istraživanja, 18 (2), 59-72.
58. Zemunik, D. (2016). Utjecaj virtualnih valuta na politiku centralnih banaka. Diplomski rad. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu.
59. Zrilić, M. (2016). Sintetske droge - nove psihoaktivne supstance u rukama djece. Zbornik radova za medicinske sestre 33. seminara za liječnike i medicinske sestre (86-90), urednik nedostaje 18. - 22. travnja 2016. godine. Split: Hrvatska proljetna pedijatrijska škola.
60. Wadsworth, E., Drummond, C., Kimergard, A., Deluca, P. (2017). A market on both "sides" of the law: The use of the hidden web for the sale of new psychoactive substances. Human Psychopharmacology Clinical and Experimental, 32 (3), 1-7.
61. Wadsworth, E., Drummond, C., Deluca, P. (2018). The Dynamic Environment of Crypto Markets: The Lifespan of New Psychoactive Substances (NPS) and Vendors Selling NPS. Brain Sciences, 8 (46), 1-9.
62. Wilson, L., Stevens, A. (2008). Understanding Drug Markets And How to Influence Them. The Beckley Foundation Drug Policy Programme.
63. Winstock, A., Wilkins, C. (2011). 'Legal highs': The challenge of new psychoactive substances. Legislative Reform of Drug Policies. Amsterdam: Transnational Institute.